Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл август 1 среда № 175 (14375)

1925 чылда үнделеттинген

Өртээ 3 кап.

СЭКП обкомунда, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде, профоблчөвүлелде болгаш БАЛКЭ обкомунда

ЧАРЫШТЫ УЛАМ КАЛБАРТЫР

1990 чылдың бирги чартыында районнарның болгаш хоорайларның, үлетпүр бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының, тудуг, транспорт болгаш харылзаа, садыг болгаш чоннуң коммунал-амыдырал хандырылга коллективтериниң аразында социалистиг чарыштың түңнелдерин үндүрген.

1990 чылдың бирги чартыында республиканың улус ажыл-агыйын социал талаже угландырары уламчылаан дээрзин СЭКП обкомунуң бюрозу, республиканың Министрлер Чөвүлели, профоблчөвүлел болгаш комсомол обкому демдеглээн. Үүрмектеп садар бараан саарылгазында, чоннуң хереглел барааннарын бүдүрериндe болгаш чонга өртек-хөлезилиг ачы-дуза чедиринде эки көргүзүглер чедип алдынган. Ажыл-агыйны чорударының экономиктиг хевирлерин ажыглаары бүдүрүлгелерде болгаш каттыжыышкыннарда калбарып турар.

Ындыг болзажок улус ажыл-агыйын хөгжүдеринде хожудаашкыннар ажып эрттинмээн.

Эрткен чылдың ол үеэзинде деңнээрге үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээли 3,4 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 1,9 хуу кудулаан. Үлетпүр бүдүрүлгелериниң чартык кезин бүдүрүлге хемчээлин, оларның 40 хуузу күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн кудулаткан. Эрткен чылдың ол үеэзинге деңнээрге арыг орулга алыры 3,4 млн. рубльге (32,9 хуу) эвээжээн. Продукция чорудун бээриниң керээде көрдүнген хүлээлгелери-биле катай алырга продукция бүдүреринің планы ниитизи-биле 94,8 хуу күүсеттинген. Продукция чорудун бээр талазы-биле үлетпүр бүдүрүлгелериниң өрези 4240 муң рубль ашкан. Бажың тудар комбинат, «Тыва даг-дугу» үлетпүр-тудуг комбинады, Улуг-Хемниң ыяш үлетпүр ажыл-агыйы, «Тыва агроүлетпүр тудугнуң» демирбетон кылыглар заводу, даараныла-трикотаж фабриказы болгаш өске-даа бүдүрүлгелер хереглекчилерге продукция чорудун бээринің талазы-биле керээде көрдүнген хүлээлгелерин күүсеттээн.

Республиканың тудуг организациялары кол фондуларны ажыглалга киирериниң чыл планын 17,3 хуу, а чартык чыл планын 54,6 хуу күүсеткен. Олар тудуг-монтаж ажылдарының чылда көрдүнген лимидин үүгле 34,9 хуу ажыглаан, од дээрге эрткен чылдың бирги чартыында турганындан 11,2 хуу эвээш боон турар.

Ниити ажыглалдың автотранспорту 5,1 млн. тонна үүктү сөөрткен, ол дээрге эрткен чылдың бирги чартыында турганындан 267 муң тонна эвээш.

Үүрмектеп садар бараан саарылгазының планын «Тыва суг-мелиорация» каттыжыышкынның, Саян-Шушенск ГЭС-тің ажылчын хандырылга килдистери, «Фармация», «Тыва чурт үлетпүрү», «Тыва автотранс» каттыжыышкыннар, «Тыва арга-ыяш ажыл-агый» бүдүрүлге-девискээр каттыжыышкыны болгаш совхоз-тар күүсетпээн.

«Тыва кобальт» комбинат, «Тыва тудуг» каттыжыышкын, «Тыва тараа үлетпүр» каттыжыышкыны, Агроүлетпүр эвилели, профоблчөвүлел, спорт комитети чонга ачы-дуза чедиринің планнарын күүсетпээн.

Бүдүрүлгелерни болгаш каттыжыышкыннарны эргелеп башкарары баксыраанындан база ажыл-агыйлар аразында харылзааларны үреп турарындан болгаш бүдүрүлгениң база күш-ажылдың сагылга-чурумунуң кудулаанындан республиканың экономиказында четпес үүлдер тургустунуп кээп турар.

1990 чылдың бирги чартыының социалистиг чарыжының тиилекчилери деп санааш, СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинин, профоблчөвүлелдің болгаш комсомол обкомунуң шилчиир Кызыл туктарын дипломнар болгаш акша шаңналдары-биле кады тыпсыры болза:

Районнардан болгаш хоорайлардан

Керээ ёзугаар продукция чорудун бээриниң планы 100 хуу күүсеткен, продукция хемчээлин өстүреринің темпизин 117,4 хуу хандырган болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң планын 118,8 хуу, үүрмектеп садар бараан саарылгазының планын 106,9 хуу, чонга ачы-дуза чедиринің планын 114,1 хуу күүсеткен **Кызыл район.**

Үлетпүр бүдүрүлгелериниң

Керээ ёзугаар продукция чорудун бээриниң планын 100 хуу күүсеткен, продукция хемчээлин өстүреринің темпизин 104,2 хуу хандырган, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң планын 109 хуу, арыг орулга алырының планын 110 хуу күүсеткен **Кызылдың даараныла фабриказы.**

Тудуг организацияларындан

Планнарын, социалистиг хүлээлгелерин күүсеткен, тудуг бүдүрүлгезиниң өөрүлдезиниң темпизин кудулаканын барымдаалааш, шаңналдыг черлерни тывыспас.

Шеф дузазын көргүзүп турар тудуг организацияларындан

Тудуг-монтаж ажылдарының планын 124,2 хуу күүсеткен **№ 7 көвүрүг тудуг отрядының тудуг участогу.**

Транспорт болгаш харылзаа бүдүрүлгелериниңден

Пассажирлер аргыштырарының планын 107,6 хуу, үүк сөөртүлгезиниң планын 136,8 хуу, өртек-хөлезилиг ачы-дуза чедиринің планын 175 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планын 102,3 хуу, орулга алырының планын 105,1 хуу күүсеткен **Тываның авиабүдүрүлгези.**

Садыг организацияларындан

Бараан саарылгазының планын 108,6 хуу, ниитиниң чеменилге черлериниң планын 107,9 хуу, орулга планын 120 хуу күүсеткен **Мөңгүн-Тайга райпозу.**

Коммунал-амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниңден

Өртек-хөлезилиг ачы-дуза чедиринің планын 102,9 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планын 116,2 хуу, орулга планын 157,2 хуу күүсеткен **«Тыва коммунэнергонуң» септелге-бүдүрүлге бүдүрүлгези.**

Кызылдың мебель фабриказының, «Чадаана агроүлетпүртранс» транспорт бүдүрүлгезиниң, «Тыва агросервис» каттыжыышкынның, Кызылдың аъш-чем барааннар садыының, Мөңгүн-Тайганың амыдырал хандырылга комбинадының коллективтериниң эки ажылдааның демдеглээр.

СЭКП обкомунуң килдистери, республиканың Министрлер Чөвүлели, партия, совет, профэвилел болгаш комсомол органнары болдунган хожудаашкыннарны чайладыр дээш чогуур хемчеглерни алыр, аренданы, коллективтиг болгаш өг-бүле керээлерин, кооператив өнчүзүнүң янзы-бүрү хевирлерин база коллективтиг болгаш хууда идиг беришкинни калбаа-биле ажыглап, социалистиг чарышты калбартып турган, бүдүрүлгелерниң, организацияларның болгаш каттыжыышкыннарның долу күчүзү-биле ажылдаан турарын чедип алыр. Курлавырлар камнап алыр, чиг этти болгаш материалдарны камнаар, күш-ажылдың улуг чарыгдалдарын болдурбас болгаш ажыл-агыйжы эвес чоруктарны болдурбазыныче кичээнгейни күштелдирер.

Чаа Эвилел керээзин белеткеп турар үеде эвилел болгаш республика органнарының саң-хөө-кредит айтырыгларының талазы-биле кады ажылдажылгазының дугайында

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Президентизиниң ЧАРЛЫЫ

Рынок экономиказынче шилчишкин, эвилелдешкен республикаларның суверенитедин быжыглаары болгаш хөгжүдери чуртка саң-хөө болгаш кредит-акша харылзааларын үндезини-биле эде тургузарын өнеги турар. Чамдык эвилелдешкен республикаларда саң-хөө болгаш банк системазын эде тургузар талазы-биле тодаргай хемчеглерни боттандырып эгелээн. Күрүненің тускайыттынган банк албан черлерин коммерция банкылары кылдыр эде тургузуп, күрүне банкыларының ролюн бедидип, хамаарышпас чорудун быжыглап, харыысалгазын күштелдирип эгелээн. Бо бүгү боттуг үүлдерге дүгжүп турар.

Ооң-биле чергелештир республика болгаш эвилел органнары республикаларның ССР Эвилелиниң иштинге тургустунуп келген боттуг экономиктиг харылзааларын болгаш кады ажылдажылгазын, а ол ышкаш бүгү чурттуң болгаш хамаатыларның үр хуусаалыг эрге-ажыктарын өөренип көрбейн шиитпирлерни хүлээп ап турар.

Боттуг эвес угланыышкынларны баш удур болдурбазы, күштерни чайладып болбас сорулгаларны шиитпирлээринге каттыштырары, ниитиэвилел рынокун хевирлеп тургузары-биле ССРЭ-ге саң-хөө-кредит харылзааларын организастаарынга чаңгыс аай принциптерни болгаш көрүүшкүннерни ажылдап кылыры база оларны Эвилел керээзин белеткээринге ажыглаары чугула боон турар. Ол сорулгаларга дүүштүр **доктаадырым болза:**

1. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели эвилелдешкен республикалар-биле кады чаа Эвилел керээзиниң үүлү болур саң-хөө-кредит болгаш өске-даа экономиктиг айтырыгларны ханызы-биле ажылдап кылырын калбартыр.

Чаа Эвилел керээзин чарырынга чедир тургустунуп келген саң-хөө болгаш банк системазын үрей бээр хоойлуужудулга актыларын хүлээп алырын болгаш ажыглаарын болдурбазын эвилелдешкен республикаларның Дээди Советтеринге сумелээр.

2. Ниити саң-хөө-акша политиказын каттышкан банк системазын эргелеп башкарарын ажылдап кылыры-биле Эвилел керээзин чарырынга чедир үеде ССРЭ-ниң Күрүне банкызының чөвүлелин ССРЭ-ниң Күрбанкызының баштаар черинин даргазы, эвилелдешкен республикаларның күрүне банкыларының удуртуучулары составтыг кылдыр тургузар. Бо ажылга суверениг эвилелдешкен республикаларның эрге-ажыктарын, ССРЭ-ниң Күрүне банкызының системазының чаңгыс аай чорудун хандырарының чугулазын удуртулга болдурар.

ССРЭ-ниң Күрүне банкызының дугайында Хоойлунуң телевилелин белеткээри-биле кады ооң отчёттуг болдурунун дугайында айтырыгны сайгарып көөрүн ССРЭ-ниң Дээди Советинге саналдаар.

Чаа Эвилел керээзин чарыыже чедир амгы үеде күштүг боон турар хоойлуларда көрдүнген ССРЭ банкызының чээли бээриниң болгаш санажылгалар кылырының чурумун хевээр арттырар.

3. Чурттуң чаңгыс аай акша системазын үрээри, хагдынчак саарылгалыг республика акшаларын доктаадын киирери багай социал-экономиктиг уржуктарлыг болу бээринче эвилелдешкен республикаларның Дээди Советтериниң кичээнгейин угландырып тур : ен. Чурттуң саң-хөөзүн экижидериге бүгү эвилелдешкен республикаларның ниити кужениишкини, бот-боттарының аразында дугуруштунган акша болгаш саң-хөө-бюджет политиказын идепкейлиг чорудары чугула.

1991 болгаш ооң дараазында чылдарда бюджеттерни ажылдап кылырда оларның ыяк балансылаттынган турарын чедип алырын, үндүрүг онаарының чаа хоойлуларын удуртулга болдурарын эвилелдешкен республикаларның Дээди Советтеринге саналдап тур мен.

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Президентизи М. ГОРБАЧЕВ.

Москва. Кремль. 1990 чылдың июль 29.

СИГЕН-ДААА ЭЛБЕК-ЛЕ, А БЕЛЕТКЕЛИ...

Бистің Тожуда «Май 1» совхозтуң девискээринде оът-сиген-даа хөлбеннээр ийин. Кезип, бөлүп-ле шыдаар үүве болза. Ынчалзадаа мал чеминиң белеткелинче кичээнгей, тоомча чогун кайгаар-дыр мен. План улуг: 1260 тонна сиген, 4257 тонна силос болгаш өске-даа чемнерни белеткээр.

Ажыл-агыйда мал чеми белеткээр 5 звенону тургускан. Олар июль 3-5 аразында тус-тус черлеринде барып четкилээн. Ынчалзадаа темп дыка куду боон турар. Сес үүс ажыг тонна силос, 100 тонна ажыг сигенниг бис.

Мооң чылдагааны үүдел? Ак-Хем, Арында звеноларында улуг класстарның өөреникчилери ажылдап турар. Ол черлер совхоз төвүнден эң-не ырак. Ында удуртулга кошкак, ынчангаш звено кежигүннери суурже чаныр келгеш, хөй ажыл хүнү үзүп туруп берди. Өске-даа бригадаларда ажылчыннар чанаттаар чүүлдер бар. Сиген белеткээр аяс хүннерде силос салыры база элдептиг, ону аргалыг-ла болза чаъстыг хүннерде салза. А аяс хүннерде сигенни бөлер, сараттаар ужурлуг. Эрткен чылдың бо үеэзинде барык 200 ажыг тонна сигенни сараттаан турган.

Ий суурда ажыл чок аныяктар хөй. Оларны звено кылдыр чыгташ, хол кадыыры-биле үүге сигеннедип болбазыл? Хөй сиген үнген Кызыл-Арыгда звено безин барбаан, а сиген дыка чаагай. Ол ышкаш Балдырганныгда база ындыг.

Сиген белеткээриниң эңне таарымчалыг үезин эртип тур. Бир ай дургузунда ол хире-ле эвээш сиген белеткеп алган болганда, ниити планны канчап күүседирил? Сигенчи бригада, звеноларда дирекцияның, профкомнуң, кедээ Советтің төлээлери барбайн тур. Мындыг негелде чок боорга, темп оожум болуру чугаажок.

Дмитрий АИР-САНАА.
Тожу район.

БОТТАРЫ КИРЖИП...

Кызыл районнуң девискээринге бо чайын чаъс барык чагбаан, ынчангаш оът-сиген эвээш үнген. Кемр кыжын мал-маганга бээр сигенни шыдаар шаа-биле курлавырлап алыр дээш районнуң ажыл-ишчилери бар аргаларны ажыглап турар.

«Эәрбек» совхоз «Алдан-Маадыр» совхозтан эрткен чылгы 100 тонна сигенни садып алган. Бо хүннерде ол сигенни тырааш, Эәрбекче сөөртүп турар. Кан-оол-Дондуптуң удуртканы малчыннар звенозу баштайгы эәлчегде барып ажылдаан. Малчын бүрүзү 5 машина сигенни тырааш, кыштаанга чедирип алыр ужурлуг. Чай дээрге малчыннарга чымыштыг ажылдың үези болгай. Хойну семиртир, одарладыр, сиген кезер, хой тарып боозадыр дээш, кылырла ажыл хөй. Мындыг чай чок үеде ырак-узак черде чеде берген улус болгаш, тракторист Александр Сундуй, малчыннар Эрес-оол Ондар, Виктор Монгуш, Виктор Ондар, звенонуң удуртукчузу Кан-оол Дондуп олар демниг ажылдап, боттарының улуунге хамааржыр сигенни дүрген тырып, сөөртүп алгаш чанар дээш шалыпкын ажылдап турарлар.

Эрги сигенни пресс-биле тырып турар малчыннарны көөрге, мындыг айтырыглар сагышка кирер. Ырак черже үүге ыяап-ла малчыннарны чоруткаными? Оларның аал-оранында кылыр ажыл чок бе? Чижээлээрге, одарны каш катап солуп тургаш, хойну шыырак кылдыр семиртп одарладып алыр болза, кыштаглаашкынны хүр эрттиреринге дөгүм болбас бе? Азы Эәрбекте ажылчын күш чедишпес апарганы ол бе? Бир эвес чаа сиген кезип алыр дээн болза, ону эки шынарлыг кылдыр белеткээр дээш малчынның боду киржири ажыктыг болбайн аан.

Шаңгыр-оол МОНГУШ.

ЧУРУКТАРДА: тракторист Александр Сундуй, малчыннар сиген тырып тур.

Авторнуң фотолары.

ТЫВА–ХАКАСИЯ

Тыва АССР биле Хакас АО-нуң аразында 1990 чылдың бирги чартыында социалистиг чарыштың түңнелдери

	План күүселдези (хуу)	
	Тыва АССР	Хакас АО
ҮЛЕТПҮР		
Керээлиг хүлээлгелериниң күүселдези	94,8	99,3
КҮРҮНЕГЕ КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ ПРОДУКЦИЯЗЫН САТКАНЫ		
Мал болгаш куш аймаа	103,7	105,7
Сүт	91,7	104,5
Дагаа чуургазы	117,1	112,0
Дүк	199,2	110,5
ТУДУГ		
Капитал салыышкыны	35,2	39,3
Тудуг-монтаж ажылдары	35,1	38,3
Кол фондуларны ажыглалга киргени	16,5	16,8
Чурттарга тудуун ажыглалга киргени	24,2	30,6
ТРАНСПОРТ		
Ниити ажыглалдың автотранспорту-биле үүк сөөртүлгези	97,4	100,6
САДЫГ		
Бараанны үүрмектеп сатканы: Ниити хемчээли	108,4	107,7
ӨРТЕКТИГ АЧЫ-ДУЗА		
Өртектиг ачы-дузаны чонга чедиргени	103,5	105,2

(Түңнелдерни республиканың Статистика эргелелиниң медээзинге үндезилеп, парлаан).

БАР-ЛА БОЛЗА САДЫП ААР БИС

Бо чылын республиканың девискээринде оът-сигенниң багай үнгени-биле малга быжыг чем-суурну тургузуп алыры бергдээн. Ынчангаш совхозтар директорлары черчерлерге барып, кайда сиген барын дилеп, күш-ажылчы коллективтериниң чөвүлелдериниге ол айтырыгны чугаалажып турар. Бистің корреспондентивис Каа-Хем районнуң «Совет Тыва» совхозтуң директору Биче-оол Кыргысович Монгул-оол-биле чугаалашкан.

— Биче-оол Кыргысович, силериниң совхозтуң девискээринде бо чылын өл дүшпээн-дир. Кайнаар-даа көөрге өртең сарыг үүве. Мал чемин канчаар белеткеп алыр бодап тур силер?

— Мал чемин белеткээр талазы-биле планывыс улуг. Сигенни 2800, силосту 3000, сенажты база 3000 тоннаны белеткээр хүлээлгелиг бис. Чиңге-Даг-ның сигени чылдың-на бистерни чемгерип турган. Ам оон кижи алыр үүве чок. Шуут курган хову болган. Алаактарда болгаш ортулуктарда база ындыг. Инек оъттаар чер безин чок. Бергедежип тур бис. Бо хүннерге чедир үүгле 60 хире тонна сиген белеткеп алдывыс. Энир чылын бо үеге чедир безин планывыстың чартыын күүседип алган улус бис.

— Кандыг хемчеглер алыр бодап тур силер?

— Эрткен пятницада совхозтар директорларының хуралы болган. Анаа шыңгыы чугаалаан үүве. Тбилисиден келген улус бистерни бир тонна саваңны 120 рубль-биле садып ап болур силер дээр чорду. Ону санап, түңнеп олурарымга бир тонна саваңны үүдүрүп, дужүрүп сөөртүрүнге 170-180 хире рубльди чарыгдаар болдувус. Ол черле болдунмас айтырыг болду. Бодум Тес-Хем районнуң шынаалаларынга барып, ында оът-сигенни көрүп чордум. База-ла багай болду. Оон Красноярск край кирип чордум. Ермаковск районнуң Щетинкин аттыг совхозтуң директорлары-биле чугаалаштым. Ажырбас, сиген, силосту бээр бис диди. Ынчаарга бистің эргелекчиниске чиик машинадан тып бээр силер, азы тараа кезер бир комбайндан берингер деп негелде салыр боор чорду. Оларның негелделерин районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынынга чугаалаан мен. Өөренип көөрүн кызыдар бис дээн үүве.

— Сиген чок дээш суурга олурар эвес, оон ыңай кандыг хемчеглерни ап болур силер?

— Малга быжыг чем-суурну белеткеп алыр дээш күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелинге чугаалажып турдувус. Оон мындыг түңнелге келген бис. Республиканың девискээринде турар сигенниг совхозтан бир тоннаны 100 рубль-биле садып алырын дугуруштувус. Ол чүгле бирги сорттуң сигени турар ужурлуг. Ийиги болгаш үшкү сорттуң сигеннерин 80 база 70 рубль-биле садып ап болур бис. Ынчангаш сигенниг совхоз бар болза, бистің-биле керээни чарып ап болур. Бир эвес техника чок болгаш кижи күжү чедишпес болза, боттарывыс хандыртынып ап шыдаар бис. Бис кайы-бир совхоз-биле керээ чарып алыр болзувусса, бүгү чарыгдалдарны боттарывыска ап болур бис.

— Сигенни сорт аайы-биле садып алыр деп турардыр силер, ону шилип, хынаптар хире специалистериңер бар бе?

— Бистің улустарывыс бар. Сиген-не бар болза, акшазын туда санап бээр бис. Кызыл хоорайның чурттакчылары-даа болза ажырбас. Чеже хире сиген белеткеп бээр болдур, садып алыр бис.

Беседаны Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ кылган.

Төрээн чуртувуста

ЧЕРЕПОВЕЦ. (Вологда область). Улус депутаттарының Череповец хоорай Соведи ук хоорайны долгандыр турар черлерни хоорайның өнчүзү кылдыр санаар дугайында доктаалды хүлээп алган. Ынчангаш ам бо хоорайның девискээринге мооң мурнунда күштүг боон турган чер ажыглалының дугайында янзы-бүрү шиитпирлер күш чок апарган.

Хоорай Советинин депутаттары Череповецтің агаар-бойдузун арыг болдурарыбиле ындыг шиитпирни хүлээп алган. Мооң мурнунда янзы-бүрү министерстволарга болгаш ведомстволарга хамаржыр бүдүрүлге черлери боттарының туралааны-биле-ле янзы-бүрү тудугларны кылып, хоорайның кудумчуларынга, сесерликтеринге оңгарларны болгаш траншеяларны казып турган.

Ам ындыг эвес. Кандыг-бир тудуг кылыр апарза, ооң экология талазы-биле хоорайга хора чедирбезиниң дугайында эксперттерниң документизин күүскомга эккеп көргүзер. Бир эвес ол бүдүрүлге хоорай агаарынга хирбокту чедире бээр болза, ону туттурбас. А тудуг кылыр черни ыяап-ла арендалап алыр.

ЛЕНКОРАНЬ (Азербайджан ССР). Чурттуң мурнуу талакы районнарында шайның ийги дүжүдүн ажаап ап эгелээн. Ленкораньның шай өстүрүкчүлери баштайгы дүжүттү ажаап алгаш, үнүштерни эки чемгерип, ажаапсуггарын келгениниң түңнелинде ийги дүжүт багай эвес болган. Ында шай болбаазырадып кылыр 12 фабрика ам безин чиг эт-биле бүрүн хандыртынган.

ЖИТОМИР. Область төвүнде чурттарга бажыңнары тудар • талазы-биле чаа ассоциация тургустунган. Ында он ажыг тудуг бүдүрүлгелери болгаш организациялары каттышкан. Бо чаа тудуг организациязын Житомириниң силикат кылыглар заводунуң баазазынга үндезилеп тургускан. Силикат заводу бодунуң долу күүзү-биле ажылдап турар болганындан ооң кылганы тудуг материалдары үргүлчү артыкшылдыг боон турар. Ол материалдарны ажыглап тургаш, ассоциацияда каттышкан тудуг организациялары чурттарга бажыңнарын кылып турар.

Амгы үеде ниитизи-биле 400 квартиралыг чурттарга бажыңнарын тудуп турар.

РОВНО. Ровно областың шевер холдуг механизаторларының чогаадып кылганы бичии тракторларны делгелгезин «Ровно» агрокомбинат чоокта чаа эрттирген. Анаа хөрзүн болбаазырадып кылырындан, үнүш олуртурундан эгелээш, кудуктан суг сордурар, одаар токпак хирээлээринге чедир янзы-бүрү ажылдар кылыр бичии тракторларны көргүскен. Ол техниканы көдээ ажыл-агый машиналарының эргижирээн болгаш артык кезектеринден чыып кылган.

Делгелгениң бир негелдези болза кылган тракторларының төлевилел документилерин ыяап-ла көргүзери болган. Үүге дээрге кым кандыг тракторну кылып алырын күүзээр болдур, анаа ооң төлевилелин, шыйыг-чуруун садар кылдыр доктаатканы турган.

ЛЬВОВ. Область төвүнүң Шевченко районунда ажылдап турар кооператорлар назылап кыраан болгаш чааскаан арткан чаңгыс черчурттуларын хайгааралга алган. Эвээш орулгалыг ындыг кижилерге акша дузаламчызын көргүзери-биле кооператорлар район банкызында тускай агар саныы ажыткан.

Ажылдап турар кооператив бүрүзү алган орулгазының бүдүн чартык хуузун ынаар шилчидип турар. Ынчангаш ол түн чыл дургузунда 120 муң рубль ажа бээр. Ол акша-биле назылаан кижилерниң пенсиязынга айда-ла чүс рубль болур кылдыр немелде төлевирни кылыры көрдүнүл турар.

(СЭТА).

ЧАРТЫК ЧЫЛДЫҢ ТҮҢНЕЛДЕРИ

1990 чылдың бирги чартыында ССРЭ-ниң социал-экономиктиг хөгжүлдези

Бо чылдың бирги чартыында улус ажыл-агыйының хөгжүлдези дески эвес болган. Ооң структуразының эде тургустунуушкуну, социал эде кылыышкыны уламчылап турган деп, 1990 чылдың бирги чартыында ССРЭ-ниң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дугайында ССРЭ-ниң Статкүркомунуң дыннадыында чугаалап турар. Чоннуң хереглелиниң үлетпүр барааннарының бүдүрүшкүү өскен. Ажыл-агыйны чорударының амгы үедеги хевирлерин ажыглаары калбарган.

Ындыг турбуже, экономиканы экижидери ам-даа чедип алдынмаан. Улус ажыл-агыйының хөгжүлдезинде кризистиг байдал күштелген. Ниитилел бүдүрүлгезиниң өзүлде темпизиниң хемчээли болгаш ажыктыы кудулаан. Бүгү дөнөлдің ажыл-агыйларының эргелеп башкарылгазы дорайтаан, күш-ажылдың болгаш бүдүрүлгениң сагылга-чуруму чавызаан, чиг эттиң, материалдарның болгаш четчелээр кылыгларның эң чугула хевирлерин даштыкыдан сөөртүү кызырылган. Инвестиция адырында боттуг өскерилгелер болбаан. Бүдүрүлге хемчээлин кызырган чорук материалдыг адырның арыг орулгазын эвээжедиринге чедирген, ооң бюджетче саналгазы кызырылган. Продукция бүдүрүлгезинге дөнөөрге күш-ажыл төлевири мурнай өзер чорук уламчылавышаан, ол үүлдер хереглел рыногунда байдалды нарыыдадып турар. Акшаның артыкталыр чоруу өскен. Чоннуң хереглел барааннарының болгаш ачы-дузаның өртек-үнези өзүп турар. Рубльдің садып алыкчы аргазы кудулаан. Даштыкы садыг балансызында артыышкын эвээш.

Национал ниити продукция бо чылдың бирги чартыында, эрткен чылдың бо үезинге дөнөөрге, бир хуу, бүдүртүнген национал орулга — 2 хуу, ниитиниң күш-ажылының бүдүргүчүлүү — 1,5 хуу кызырылган.

Бо чылдың бирги чартыында арендага 1,9 муң үлетпүр бүдүрүлгелери (1,3 миллион кижи), 150 ажыг тудуг трестери, 450 хире тудуг эргелелдери, 23,4 муң магазиннер болгаш ниитиниң чемненилге черлери, амыдырал хандырылганың 178 каттыжыышкыннары, амыдырал хандырылга бажыңнары, 1410 ательелер, амыдырал хандырылга мастерскаалары, ниити ажыглалдың автомобиль транспортунуң 397 бүдүрүлгези (230 муң ажыг кижи) ажылдап турган. 1990 чылдың июль 1-де чуртка 29,5 муң тараачын (фермер) ажыл-агыйлар ажылдап турган. Бо чылдың дүжүдүнге көдээ ажыл-агый культураларын 121 муң гектар шөлге тараан.

Кооперативтерде ажылдап турарларның саны 1990 чылдың бирги чартыында, эрткен чылдың бирги чартыындан, 1,7 катап өскен, олар 30 миллиард хире рубльдің продукциязын бүдүрген (ажылын кылган, ачы-дузазын чедирген). Хуулда күш-ажыл чорудулгазынга хаара туттуганнарның саны (дакпырлап турарларны кириштирерге) 0,5 миллион кижи болуп турар.

Күрүне бюджединиң дефициди 1990 чылда 60 миллиард рубль кылдыр көвүнген. Күрүне бюджединиң чарыгдалынның орулгадан черде бербээн. Үлетпүр-бүдүрүлгелер комбинады, трикотажтан хеп дараап фабрика, хлеб заводу, № 3 орук-тудуг эргелеги багай ажылдаанындан хоорайның бүдүрүлгелериниң ниити планы дөңгүп-ле 95,8 хууга күүсеттинген болгаш 538 муң рубльдің ажылдары кылдынмаан. Чоннуң хереглел бараанларын бүдүрелгеге 1,9 миллион тонна, азы барык 7 хуу эвээжээн. Ниитизи-биле эвээжел турза-даа, 10,2 муң бүдүрүлгелер агаар бассейнинче бокту үндүр октаарын 1,4 миллион тоннага өстүрген. Дыка хөй хөөлбек суглардың байдалы дүвүрелди болдуруп турар.

Январь—июньда 1,3 миллион кем-херек үүлгедишкини бүрүткеттинген, азы эрткен чылдың бо үезинге дөнөөрге 14,6 хуу хөй, ол барык бүгү девискээрлерге өскен болуп турар.

Үлетпүр бүдүрүлгезиниң ниити хемчээли эрткен чылдың бирги чартыынга дөнөөрге 0,7 хуу кызырылган. Бо чылын шериг продукциязының хемчээлин кызырып, камгалал үлетпүрүнүң, чамдык бүдүрүлгелерин хамааты хереглелдерге ажыглаар кылдыр эде дерээн чорук үлетпүрүнүң ажылының ниити түңнелинге салдар чедирген. Бирги чартык чылда чоннуң хереглелиниң үлетпүр барааннарын бүдүрери камгалал адырларынга 22,5 хуу өскен, чиик үлетпүрүнүң, агроүлетпүр комплекизиниң болбаазырадылга адырларының, садыг болгаш ниитиниң чемненилге бүдүрүлгелериниң технологтуг дериг-херекселдер бүдүрүлгези—1,2 катап өскен. Ынчалза-даа хамааты продукция бүдүрер чорук шериг продукциязын бүдүрериге база салдарлыг болганындан камгалал адырларының бүдүрүлгезиниң ниити хемчээли эрткен чылдың бо үезинден кызырылган.

Хереглел үүлдериниң бүдүрүлгези («Б» бөлүк) эрткен чылдың бо үезинге дөнөөрге 5,2 хуу көвүдээн, олла үеде бүдүрүлгениң чепсек-херекселдерин бүдүрери («А» бөлүк) 2,8 хуу кызырылган.

Бирги чартык чылда хереглекчилерге 5,3 миллиард рубльдиң продукциязын чедир бербээн, ол дээрге эрткен чылдың бо үезинден 2 катап хөй. Январь — июнь айларның керээлиг хүлээлгелерин 98,6 хуу күүсеткен, оларны бүдүрүлгелериниң 18 хуузу күүсетпээн.

Агроүлетпүр комплекизинге бирги чартык чылда аш-чем барааннарын 69,6 миллиард рубльге бүдүрген. Ол барааннарның немей өзүлдези 1,2 млрд. рубль четкен, чылда планнап санааны 11 млрд. рубль.

Ниитизи-биле чуртта эзт бүдүрүлгези бо чартык чылда эрткен чылдаазындан куду болган, ол чорук болбаазырадылга үлетпүрүнүң бүдүрүлгелеринге эзтти эвээш болбаазырадырына, чоннуң эвээш эзт продуктулары-биле хандырарына чедирген. Чуурганы база эрткен чартык чылдаазындан эвээшти бүдүрген.

Ниити-эвилел фондузунга эзтти болгаш эзт продуктуларын бээриниң чартык чыл планын 86 хуу күүсеткен, сүт болгаш сүт продуктуларын —97 хуу. Ногааны эрткен чылдаазындан эвээшти садып алган.

Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелери эрте чажар культураларны тарыырын доосканы. 1990 чылдың дүжүдүн тараан ниити шөл 207,5 миллион гектар болган (1989 чылда—209,3 миллион гектар). Тараа болгаш тараа-бобы культураларын 111,0 млн. гектар черге тараан, 1989 чылда 112,9 млн. га турган. Картофельди 5,8 млн. гага тараан, эрткен чылдаазындан 172 муң гектар эвээш.

Көдээ ажыл-агыйга тараа болгаш кукуруза ажаар комбайннарны, тараа арыглаар машиналарны, жатканларны, саалда установкаларын, картофель ажаар болгаш чаашкынналдырар машиналарны бээр талазы-биле хүлээлге күүсеттинмээн. Минералдыг чемишчидилгелерни, чугай материалдарын эрткен чылдаазындан тус-туста 1,8 болгаш 2,8 млн. тонна эвээшти берген.

Агроүлетпүр комплекизин, көдээ ажыл-агыйны бүдүрүлгениң чепсек-херекселдери-биле хандырып турар адыр-биле катай хөгжүдерингe акшаландырыышкынның бүгү дөстеринден 27 миллиард рубль капитал салыышкыннарны ажыглаан, ол дээрге бүдүрүлгелериниң чыл хемчээлинге хүлээп алганы түңүнүң 40 хуузу-дур.

1990 чылдың бирги чартыында объектилерни ажыглалга киирериниң программазын капитал тудуг өскен. Күрүненің капитал салыышкыннарының күселиби-биле кол фондуларны ажыглалга киирерин 47,6 миллиард рубльге боттандырган, ол дээрге эрткен чылдың бо үезинге дөнөөрге 3 хуу эвээш. Күрүненің капитал салыышкыннарын 78,6 миллиард рубльге шиңгээдип алган, эрткен чылдаазынга дөнөөрге 7 хуу эвээш. Бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының фондуларының күсели-биле акшаландырыышкын күрүне бүдүрүлгелериниң капитал салыышкыннарының ниити хемчээлиниң 56 хуузу болган, 1989 чылдың бирги чартыында ол 47 хуу болган.

Тудугну тударының хуусаазы нормадан мурнуку хевээр ийи катап ажыр турар, доозулбаан тудугларның хемчээли база өскен.

Чурттуң даштыкы экономиктиг ажыл-чорудулгазында даштыкыдан садып алыышкын өзүп турар, бараан сатканындан киирер акшаның хемчээли дыка кызырылган. Ооң түңнелинде даштыкы садыгның чогумчалыг эвес артыышкыны бирги чартык чылда, эрткен чылдың бо үезинден, барык 2,5 ажыг катап өскен.

ЭДЧ кежигүнү чуттарга бараан чедирери бирги чартык чылда 10,2 хуу кызырылган, 16,9 миллиард рубль болган. Ол чурттардан барааннарны 19,6 миллиард рубльге садып алган, ол дээрге 1989 чылдың бирги чартыының дөнөлинге хамаарыштыр 93,9 хуу-дур.

Капиталистиг чурттар-биле ССРЭ-ниң садыглаашкынында даштыкы барааннарны чедирери дээш өре өзүп турар. Ол чуттарже бараанны 11,5 миллиард рубльге чоруткан (8,2 хуу кызырылган), киир садып алганы 15,0 миллиард рубль (өзүлде 13,3 хуу).

Хереглел рыногунда байдалды чогумчалыг болдурары-биле чоннуң хереглел барааннарын даштыкыдан садып алырын улгаттырган, даштыкыдан садып ап турар бүгү бараанның ниити хемчээлинге ол барааннарның үлүү 35 хуу болуп турар. Бүдүрүлгелериниң, күрүне болгаш кооператив организацияларының даштыкы чурттарның бүдүрүлгелери, организациялары болгаш фирмалары-биле бараан солчулгазының чурумун өзүгаар (акша санажылга чокта орнажылга) продукция чорудуп бээриниң хемчээли өскен.

Июль 1-де даштыкы экономиктиг ажыл-чорудулганың 15 муң ажыг киржиги бүрүткеттинген. Даштыкы чурттарның фирмаларының болгаш организацияларының киржилгези-биле 1830 дем каттыжылга бүдүрүлгелери тургустунган.

(СЭТА).

САГЫШ САЛЫЫШКЫН

— Тээли суурда 134 пенсионер бар. Оларның иштинде инвалидтер—31. Пенсионерлериниң аразындан улус ажыл-агыйынга боттарының үлүүн киирип турарлар база бар. Олар аныяктарның ажыл-ижин уштап баштаарынга, боттарының ажыл-ишчи, амыдыралчы дуржулгазын, сүмезин дамчыдарынга багай эвес салдарны чедирип турар — деп, пенсионерлер хуралыңга ол чөвүлелдің дәргазы Н. Д. Мукулай илеткелиңге демдеглээн. Ооң ол чугаазынга районуң социал хандырылга килдизиниң ажылдакчыларының пенсионерлерге, инвалидтерге таарымчалыг кандыг байдалдар тургузуп, оларга сагыш салып келгенинге доктааган.

«Юность» магазинин пенсионерлерге, инвалидтерге. Ада-чуруттун Улуг дайынының киржикчилеринге аъшчем садар кылдыр тускайлаан. Ында 44 кижиниң дөнзызын киирген. Ховар барааннарны талон-биле садар чүве болганда, пенсионерлерниң киирген чагыларын тус черниң көдээ Совели өөренип көрүп турар. Ажытөлүн өглээр диген пенсионерлер Сенден Иргит биле Могар Саая оларга чагыг өзүтаар орунларны саткан.

Хуралга олурушкан пенсионерлер боттарын дүвүредип турар айтырыгларны база чугаалаашнар. Амгы үеде социал чөптүг чорукту шын көөру чугула айтырыгларның бирээзи. Ындыг турбуже, районуң төп эмнелгези назыны улгады берген кыргаанарга кадыын шинчидер тускай өрээлден ажылып бээрин күзеп турарлар. Назыны улгады берген кижилерге ооруг манаары шылаңчыг. Ону төп эмнелгениң удуртукчулары өөренип көөрү артык болбас. Ооң аңгыда, олар магазинге чиик өртектиг барааннарны арбыдадыр эккел садыглаарын база күзеп, саналдарынга чугулаан. Чүте дээрге оларның ап орар дузаламчы акшазының хире-шаа-биле садыглап амыдыраарының аргазын аңаа ажыт-чажыт чокка чугаалашканнар.

Үстүнде айтырыгларны пенсионерлер саналдарынга чугаалавышаан, амгы үеде аныяктарның ортузунга корум-чурумну шыңгыырадырын база демдеглээннер. Аныяктар кижизидилгезинде корум-чурум айтырыын олар чугаалажып тура, ада-өгбелериниң чаагай чаңчылдарын иептередир, аныяк-өскен-биле ажык чугааны кылыры дузалыг дээрзин саналдарынга чугулалаан. Ынчангаш пенсионерлер аныяктарның кижизидилге ажылынга база киржирин олар хүлээп көрген.

Кара-оол ХЕРТЕК.
Бай-Тайга район.

ФОНДУГА КИИРЕР

ВЛАДИВОСТОК. В. И. Ленин аттыг Совет уруглар фондузунуң Приморье салбыры болуунуң бюджедин бот-тускайлаан тургузуп алырынче баштайгы базымны кылган. Кпай төвүнде эргинин турас-каалларын катап тургузар, эртем ажылдарын болгаш үзүктер сөөртүр талазы-биле ачы-дуза көргүзүп турар боторуга-чарылгалыг алды фирманы каттыштырган, ол эске бүдүрүлгелериниң дузаламчы хереңгилеринге чалынмас апаргаан. Фирмаларның киирип алган орулгазының он хуузун фондуга киирер, ону уруглар бажыңнарынга болгаш интернаттарга эмчи дузаламчызын экижидериңге, эргежок чугула дериг-херекселдер садып алырынга, кадыкшыдылга чемненилгезин организастаарынга чарыгдаар.

СЭТА.

ПЛАННАР КҮҮСЕЛДЕЗИ — ХҮННҮҢ АЙТЫРЫЫ

Улус депутаттарының Ак-Довурак хоорай Совединиң күүскомунга бо чылдың эрткен бирги чартыында хоорайның экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинин планнарының күүселдезин чугаалашкан, аңаа хамааршыр тускай шиитпирни хүлээп алган.

«Тыва даг-дүгү» үлетпүр-тудуг комбинады хожудаашкындан үнүп, керээлиг ажылдарын, ажылчын хандырылга килдизи бараан саарылгазын, орук септелге-тудуг эргелеги септээр ажылдарының ниити хемчээлин, Ак-Довуракты автобүдүрүлгези чүк болгаш пассажирлер сөөртүлгезин ажыр күүсеткенин демдеглээн.

Хоорайның, кол бүдүрүлгези — «Тыва даг-дүгү» комбинат керээлиг ажылдарын күүсетсе-даа, 3357 тонна даг-дүгүн чедир бербээн. Үлетпүр-бүдүрүлгелер комбинады, трикотажтан хеп дараап фабрика, хлеб заводу, № 3 орук-тудуг эргелеги багай ажылдаанындан хоорайның бүдүрүлгелериниң ниити планы дөңгүп-ле 95,8 хууга күүсеттинген болгаш 538 муң рубльдің ажылдары кылдынмаан. Чоннуң хереглел бараанларын бүдүрери эрткен чылдың ол-ла үезинден 25 муң рубльге эвээшээн.

Удуртуп турар коллективтеринде кадрлар-биле ажылды суларатканы, негелде болгаш харыысалганың кошкаа, керээлиг ажылдарын күүсеттээни, чоннуң хереглел бараанларын бүдүрерин эвээжеткени дээш үлетпүр-бүдүрүлге комбинадының, хлеб заводунуң, трикотажтан хеп дараап фабриканың директорлары В. С. Севастьяновту, А. В. Калининиң, Х. Ч. Сарыгларны доңгуткан. «Тыва даг-дүгү» комбинаттың директорунуң хүлээлгезин күүседип турар Г. В. Парамзинни, ол-ла комбинаттың септелге-тудуг эргелелиниң начальниги К. И. Чимаан биле орук-тудуг эргелелиниң начальниги Ю. П. Бычковту шыңгыы сагындырган.

Коллективтерниң, ында ажылдап турар инженер-техниктиг ажылдакчыларның күжениишкиннерин мөөнеп, экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң планнарын ыяап-ла күүседир дээш чаа негелде-биле ажылдаарын даскан.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

Делегатка сөс

АЖЫЛДААР-ЛА, АЖЫЛДААР

Бо чылдың июнь 11-13-те Москвага ССРЭ-ниң Тараачыннар эвилелиниң тургузукчу съездизинге киржир чол меңээ база таварышты. Аңаа Тывадан сес кижи — республиканың Агроүлетпүр эвилелиниң даргазы В. О. Оюн, Тес-Хемде АУК даргазы Ш.-Б. Х. Серээдар, «Буруңгаар» совхозтан арендатор И. И. Малышев, «Чыраа-Бажы» совхозтан зоотехник-бригадир, кооператив даргазы М. К. Монгуш, «Чаа орук» совхозтан арендатор малчын К. К. Самдан, «Тыва агроүлетпүртранс» каттыжыышкынның даргазы В. Г. Шегаров, «Кызыл тараачын» совхозтан саанчы В. В. Калюгина база мен чордувус.

Аңаа беш айтырыгны чугаалашкан. ССРЭ-ниң Тараачыннар эвилелиниң баштаар черинин составында бистің республикадан В. О. Оюн база соңгуткан. Съездиге ниитизи-биле 50 кижи санал берген.

Көдээ ажыл-агыйны эде тургузаар, ында четпестерни чайладыр, чедишкиннерни быжыглаар талазы-биле чугула айтырыгларны съездиге чугаалашты. Аңаа ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачев, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазы А. И. Лукьянов база ынчан Политбюро кежигүнү турган Ю. Д. Маслюков, СЭКП ТК-ның секретары Е. С. Строев болгаш өске-даа удуртукчулар киришкен.

Амгы үеде чуттуң агроүлетпүр комплекизинин айтырыы эң кол чериниң эзлеп турары билдингир. Кылдынган үүлдер черле бар. Ынчалза-даа ниити чуттуң экономиказында дег, көдээ ажыл-агыйда шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар аажок хөй дээрзин съездиге илеткелчилер база санал берген эштер-даа чугаалап турар боор чүве чорду. Эң ылаңгыя аъш-чем айтырыы канчаар-даа аажок чидиг. Хереглел барааны чокта кижи кайы-бир үеде чуттап болур, а аъш-чем чокта чаңгыс-даа хүн берге деп чүве билдингир. Аш кижи эң сөөлгү хөйлеңин безин хлебке орнаптын болур. Тараачыннар дээрге бүгү чоннуң чемгерикчилери болгай. Оларга черни бүрүү-биле өөлөөр кылдыр бээр деп айтыыр эң-не шыңгыы тургустунуп келгени таварылга эвес.

Съездиниң киржикчилери ол дугайын катап-катап чугаалап турдулар. Тараачыннарга дузалаар, деткиир херек. Ындыг турбуже, көдээ ажыл-агыйга техниканың үүгле үштүн бир кезиин чыл дургузунда-ла берип турардыр. Көдээ ажыл-агый продукциязын тараачыннардан аажок-ла чиик өртек-биле садып ап турар. Чижээ, хоорайларда садып турар суксун сугларның өртээ сүттүүнден оранчок аар. Чүге ындыгыл?

Бо съездиниң сорулгазы үүл деп айтырыг тургустунуп келир. Колхозтар совхозтар, көдээ кооперативтер, фермерлер деп ылгажын турбас кылдыр оларны удуртуп башкарар, кол-ла чүве эргежаныын камгалаар ниитилелполитиктиг организацияны тургузары болур. Бисте ам херек кырында кандыгыл дээрге, чамдык министерстволар көдээ ажыл-ишчилериниң «бажында саадап алган», боттары олардан негеп, ынчалынар, мынчалыңар деп дуажаап олургулаарлар. А агроүлетпүр комплекизи анаа-ла кээргенчиг диленикчилер.

Съездиге чорааш, дыка хөй солун болгаш ажыктыг үүлдерни билдим. Чижээлээрге, Смоленск областың бир районунда арендаторларын, тараачын ажыл-агыйларның болгаш көдээ кооперативтерниң районда эвилелин тургускан боор чүве-дир. Ол эвилел ам дыка ажыктыг ажылдарны эгелээн: техниканы, көдээ ажыл-агый машиналарын, аъттарны ачыладып хөлезилээр пунктуну, арендаторларга, кооперативтерге бажыннар тудуп бээр, кажаа-хораа, бажыннар септээр тудуг-септелге участогун, көдээ ажыл-агыйның продуктуларын болбаазырадыр бодунуң цегин тургузуп алган.

Ол съездиге чорааш, мен бодум хуумда бистин районда база республикада-даа байдалды декпеп көрүп, боданы. 371 хаванны быжыглаан. Малчыннардан арендаторлар Дырышмаа Куулар, Аяк-Хээ Ондар, Таан-оол Ондар болгаш өскелер-даа шуудан ажылдай берген. Түңнелдер эки.

Районда Кара-Чыраа, Бора-Тайга, Кызыл-Тайга салбырлар ам совхозтарның кооперативтери апаргылаан, баштайгы базымнар чугаэр.

Ол ышкаш хуу ажыл-агый база хөгжүп турар, эң ылаңгыя пенсионерлер, малчыннар боттары мал-маганын өстүрүп, оон алган продукцияны совхозтарга садып турар. Чайгы үеде тайгада малчыннарның артыкшылдыг сүдүн база садып ап турдувус. Ол эки түңнелдиг боор чорду. Улустуң ажыллаар черниниң аттестациязы «Сүт-Хөлде» доозулган. Карл Маркс аттыг совхозта доосту-туп тур. Аңаа ВАСХНИЛ-дің Сибирь салбырының Тывада комплекстиг килдизинің эргелекчизи Ю. Г. Полуляхтың баштаан специалистери улуг дузаны көргүзүп турлар. Ол ажылды «Октябрь 30 чылы», «Алдан-Маадыр» совхозтарда чорудары арткан. Чаңгыс өөс-биле чугаалаарга, 1991 чылда районуң совхозтарынга улустуң (ажылчыннарның) ажылдаар черин аттестастааны өзүгаар ынчаар эгелээр болап турар бис.

Эрткен чылдың декабрь 22-де Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң профоблчөвүлелдің хүлээп алганы малчыннарның база ыраккы коданнарда мал ажылдакчыларының материал-амыдырал байдалын экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында доктаалын күүседир дээш чамдык хемчеглерни ап тур бис. Эң ылаңгыя чаа төлевир талазы-биле совхозтарга семинарларны эрттирдивис. Бо доктаал малчыннарның материалдыг сонуургалын бедилер, ындыг болганда, оларның ажылының төнчү түңнелинге улуг дөгүм болуру чугаажок.

Бисте кандыг-кандыг четпестер барын? Совхозтарның орулгазының кол өөрүүзү мал ажылынан кирер, ындыг болганда, оларның ажыл-техниктиг ажылдакчыларын эгелээн, бижик парлаар машинакчыга чедир билбейн турар. Прорабтыңдаа шалыңы оон хамааржырла болгай. Ону билбезинден эң ылаңгыя чайгы үеде бистің фермаларывыста саалда механизастаттынмаан. Аңаа улуг чарыгдал херек чок чүве ышкажыл, дериг-херекселдерни чайгы турлагларга сөөртүп чедире бергеш эптээр, ол-ла-дыр. Сүт-Хөлдүң фермаларында сакчылар инээн чайын хол-биле саар. Ол чорук кымыы-даа дүвүретпес-тир. Бир эвес ол дээш инженерниң шалынын тыртар болза, ынчан ол шимчеп үнер ийин оң.

Оон аңгыда, хой кыргылдазын ап көрээли. Бо чугула ажылды база херекке албас бис. Сезон кээрге, шефчилер деп алгаш, кыргып билбес кижилерни коданнарже үндүрүп, кыргылда пунктуларынга барып ажылдадыр. Олар чүгле онаашкан «нормазын» кыргыыр, саи сүрердир. Оон өске аргазы-даа чок. Ужуру болза, совхоз бүрүзүнге шуут-ла тускай өөреткен, экзамен туткан, разрядтыг кыргыкчылар — мергежилдиг кижилер — ажылчыннар турар ужурлуг. Ону өөредип алырынга база-ла хөй акша-хөреңги-даа херек чок. Хойну хол-биле кыргын турары дээш, зоотехниктерни «торгап» турар болза, ажыл бир янзы болур ийин оң.

Күрүнеге садар малывысты кандыг ийик бис? Үе кээрге, зоотехниктер база совхозтуң өске-даа төлөөлери аалдар кезип чоруп каар, чижээ, арендалыг малчынга баргаш, оон эң шилиндек 100 хоюн үзүп аппаар. А аренданың хуусаазы 2-3 чыл. Арендатор төнчү түннел чок артар, ынчангаш оларның хойну калыр. Бир эң уяуг моондак бо. Оон орнунга совхозка мал семиртир шөлден тургузуп алыр. Эң эптиг арга ол. Орта акша-хөреңги херек-ле, ынчалза-даа оон орнун малды эки семиртип ап турган, ону саткаш, дораан-на эгидип ап болур.

Сонгаартан улуг өртек-биле садып ап турар сүткүр, төлгүр инектеривисти кандыгдыр бис: үчёт-даа чок. каш чыл болгаш олар холужуп каар. Ол дээш кым харыылаарыл, кым буруулугул? Черле кандыг кончуг ажылчынчы эвес болган улус боор бис деп, чамдыкта шуут-ла кайгаар-дыр мен.

Машина-техникага артык кезектер кандыг-дыр че? Арендаторларга тракторну быжыглап-ла каар бис. А эки-ле дизе бир чыл ажылдаар, оон туруп алыр. Артык кезек чок. Бистин Сүт-Хөл районуң ажыл-агыйлары оларны Чадаанадан барып алыр ужурлуг. Ийе, ужурлуг. Ынчаарга, Чадаанада септелге-техниктиг бүдүрүлге хамыктын мурнунда бодунуң районунуң — Чөөн-Хемчиктиң совхозтарын артык кезектер-биле хандырар-дыр. А бистер, өске район улузу, кыдыг оглу-биле дөмей-дир бис. Моңу черле канчаар шиитпирлээр чүвел, аайын тыппас мен. Ниити чуртта берге айтырыгдыр бо. Тараа, эзт, сүт херек дээр болза, ону кылын бүдүрүп турар улуска хамык-ла үүлдерни шуптузуп, оон иштинде артык кезектерни хандырып берзин! Хоозун чугаа хей.

Тодаргай ажыл кылыр болза эки-дир. Чижээ, Сүт-Хөл районуң совхозтарының сүт-бараан фермаларында механизастаашкын дийик. Аңаа баштай хынамчалыг белеткенип, хамык үүлдү санап, кандыг дериллелер херегил, чеже акша-төөрик херегил, кайыын алырыл, боттары чүнү кылырыл, Кызылда Тыва агроханды-рылга чери чүнү кылырыл — харыылаар улусту. күүседир хуусаазын айтып каар. Ол-дур-ла.

Бо үеде бистің районуң совхозтарындан 4 млн. ажыг рубльди үндүр бижип каапты. Күрүненің улуг дузаазы бо-дур. Ынчангаш ам бааза-ны быжыглаарынче дорт көрүүр, чугаадан өзүлүг ажылче шилчиир, ийи холду сыырып каапкан ажылдаар. Чүгле чаңгыс орук бо.

Доорга ТҮЛҮШ.

Сүт-Хөл районда АУК-тың кол экономизи, ССРЭ-ниң Тараачыннар эвилелиниң тургузукчу съездизинің делегады.

ХАЙЫМНЫГ ИШТЕ

«Сүт-Хөл» совхозтуң Бора-Тайга кооперативиниде Коңгар-оол Шыдыраевич Сарыгларның удуртканы Шөлдээ-Тей хову-трактор бригадазында 26 кижи бар. Бригада 675 га черни суггаргаш, 270 га черге кызыл-тасты, 166 га черге суланы, 43 га черге кукурузаны тараан.

Олар бо чылын бир гадач 18 центнер кызыл-тасты, 15 центнер суланы, 160 центнер кукурузаны алыр планныг. Шөлдээ-тейжилер 32 га чаңгыс чылдыг сиген, 250 га тарымал меде үнер черни суггарган. Бир гадан 75 центнер чаңгыс чылдыг сиген, 40 центнер медени алыр сорулгалыг. Бригада 10 га черде картофельди, 3 га черде ногаа аймаан олурткан, бир гадан 103 центнер картофельди, 150 центнер ногаа аймаан алыр хүлээлгелиг.

Хүн нормазын доктаамал ажыр күүседип турар механизаторларга Кошкар-оол Куулар, Сүүр-оол Монгуш хамааржыр.

— Эрткен чылын эки ажылдаанывыстың түңнелинде бригада 15 муң рубльди холга ап, үлештивис, бо чылын оон-даа эки ажылдаар, бедик көргүзүглерлиг болур сорулгалыг бис—деп, бригадир Коңгар-оол Шыдыраевич Сарыглар чугаалады.

Арагачы ДОНГАК.

Санал-дар, бодалдар

Наадым киржикчилериҥге сөс

АЯК ХАРЫЫЛЫГ

Уругларымның кизи Надежда Даваевна-биле кады республиканың малчыннар Наадымына киржир аас-кежиктиг болдум. Аас-кежик дивейн канчаар. Ынча дээр мен. Бүгү назыда малга ажылдап келдивис. Көргүзүглеривис чылдын-на эки. Бо чылын 100 өшкүден 100 анайны камгалап ап, бир өшкүден дүк планын база ажыр күүсеттивис. Ооң садыызы — Наадымга киришкенивис ол.

Наадымывысты чылдына эрттирер деп шиитпирлээн черле өөрүнчүг-дүр. Ийе, 1990 чылдын Наадымына кириштивис. Ону черле багай эвес белеткээн-дир деп ынчаар үнелээр бис. Республиканың чазаа, Тыва Агроүлетпүр эвилели, партия, хөй-ниити организацилары эки ажылдаан-дыр. Ол дээш бүгү малчыннар курлак чедир мөгеер бис. Районнардан келген малчыннар ынчаар чугаалажып-даа турдувус.

Мен бодумну база «Ишкин» совхозтуң малчыннарын дүвүредип чоруур айтырылларның дугайын театрга хуралдын киржикчилериҥге чугааладым. Чурттап, ажылдап турар черивис өөрүм болгаш кадыр-берт. Ынчаргаш электри чырыы, радиодаа чок бис. Бо шагның кижизинге ол кандыгыл, бодап көрүнер. Малчын кижи Кызылга кээп, үш хүн дургузунда найырлап деп чүвениң дугайын бодап көрүнер.

В. Көк-оол аттыг театрга концерт-даа дыка-ла солун болду. Ол дээрге интернационалчы көргүзүг болду. Орус, тыва, хакас, моол дыл кырынга ырларны дыңнаарга, дүш-биле дөмей-дир ийин. Виктор Шогжалович Көк-оолдуң «Хайыраан бот» деп шиитин бистерге, малчыннарга бараалгатты.

Найысылал Кызылывыска кала-даа чоруурга, каткы-хөг күш-ажылды алгаан йөрээлдер боор чорду. Ынчангаш Наадым болза өзулуг-да күш-ажылдың байырлалы болду. Ажыл-ишке бисти, малчыннарны, улам-на хей-аът киирди.

Хүрешти база өзулуг тыва чаңчыл-биле эрттиргени өөредиглиг, эки-дир. Улуг-даа, бичии-даа мөгелериҥ аразында көрүштүглер бардыр. Шүүлген мөгелерни өзерлиг аът, ирт-биле шаңааны солун-дур. Кызылдың эзт комбинадының директору, Тыва АССР-ниң улус депутады Б. Конуспаевтиң эки эгелээшкинин черле сеткилдиң ханызындан деткиир кижи-дир мен. Аныяк мөгелериҥ шаңналын ооң коллективи иртен эгелээш, аңшага чедир харыылаан ышкажыл. Спортту сайзырадып, ону массалыг болдурарынга ол дээрге дыка-ла эки эгелээшкин-дир. Мооң мурнунда ындыг үүве биске турган эвес.

Аът чарыжы база эки болду. 25 километрге ырак районнардан безин келген аттар киришти. 45 аът. Мен бодаарымга, ол арай эвээштир. Ипподромга аът чарыжынга 70 ажыг харлыг Монгуш Балчыр аңывыстың кириштеги солун-дур. Эрес-ле кижи-дир.

Ооң аңгыда, бир өөрүнчүг үүл болза, районнар аайы-биле хоорайның организацияларынга быжыглап каалы. Бистиң Сүт-Хөл районуң төлээлерин «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынга быжыглаан, транспорт-биле хандырган. Ооң даргазы Г. М. Шубник. Тыва АССР-ниң улус депутады кижи, бистиң райондан сонгуткан база ооң ораакчызы Б. Шимит шуут-ла бистиң-биле кады турдулар. Кайнаар-даа баарда машина-транспорт белен, амыр үүвеле чорду. Ол организация бистиң кижи бүргүзүнге аттарывысты бижип каан шаңнарны белекке берди. Өөрүп четтиргенивисти шуптувус илеретти-вис. Магалыг-дыр. А бистиң харыы белээвис болза, эки ажылдаар хөй эттн, сүттү, дүктү, анай, хураганны, быыааны, кулунну өстүрүп бээри деп бодаар кижи-дир мен. Оон аңгыда, Тыва Агроүлетпүр эвилелиниң организастаан белээ онза чорду. Ховар барааннар — соодукчулар, хеп чуур машиналар, дуранар, сүт тыртар машиналар, малчыннарга майгынар арбын болду.

Мурнакчы малчыннарга (район бүрүзүнден бир-бир кижиге) чиик автомашиналар садып алыры-биле талонларны берди. Ону чыл эгезинде чарлаан болза, улам-на дээштиг, эки түңнелдиглер хөй болур турган прги бе деп ниттимде ынчап бодадым. Ынчангаш келир чылын Наадымга киржирде чарыштыың негелдезин ажылдап кылгаш, ону баш удур-ла чарлаары чугула. Эң-не тергиин шилиндек мурнакчыга бир автомашинаны халаска бээр, а чамдыктарын чингедип садар дээнин малчыннар деткиир улус-тур бис.

Бо-ла бүгү эки үүлдерби-ле кады чамдык четтестерни ыыттавайн баар аргам чок. Наадым киржикчилериҥге — чалатканнарга талон-биле бараан садар чери аажок-ла тар, ышкам болду. Ону келир чылын эде көөрү чугула. Ийиде, ипподромга аът чарыжы арай шыланчыг, аралы ырак, улусту манаттыы. Үр болду. Ону келир чылын база өөреним көөр ужурлуг.

Ниитизи-биле Наадым эки болду. Байырлыг хуралга Кыйгырыг хүлээп алган болгай бис. Ону боттандырарынга хамыытың мурнунда бис, малчыннар, идепкейлиг киржир ужурлуг бис. Ол ышкаш специалистерден дилээвис база бар. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, ол документ үүгле саазын кырынга артып калбас ужурлуг. Мен бодаарымга, ону совхозтарга, бригадаларга, фермаларга, чоннуң чыгган, чугаалажыр, чүнү канчаарын дугуржур ужурлуг. Кыйгырыгны күүседир дээш-ле хүлээп алыр болгай.

Бо чылгы Наадымның киржикчилери дыка-ла хей-аът кирген боор. Ынчангаш келир чылга эки түңнел дээш амдан эгелээш, шупту денге деминг ажылдаалынар. Өдекыштагны чайын белеткээр болгай. Ам мал чеминиң белеткели кидин түлүк. Олче малчын өг-бүле бүрүзү киреер ужурлуг. Бо-ла бүгү ажылга Наадым киржикчилери үлегер-чижээвисти көргүзүп көрээлиҥер, эш-өөрүм. Келир чылдың Наадымына киржир эрге дээш чарышты ам-на эгелээри-биле малчын өөрүмнү кыйгырып тур мен. Бисти ол хире эки хүлээп алган, шаңнап-мактаан, хамык үүлду көргүскен болганда, орта харыы кылдыр ажылдаай бис.

Норжуң-оол САТ.
«Ишкин» совхозтуң өшкү кадарчызы.

ХООМАЙ БОЛДУ

Бо чылдың июль 20—22-де Кызылга республиканың малчыннар Наадымы болуп эрткен болгай. Аваа хамаарыштыр бодалдарымны илередир деп сеткил тыптып кээрге, мону бижидим. Ниитизи-биле байырладың эрткенин ортумак деп санаар-дыр мен. «Хүреш» стадионуну дерип каастап кааны таарымчалыг болду. А аваа болган хүрешке ындыг-ла кончуг таарышпадым. Чүге дээрге, 64 улуг база 16 бичии мөгелериҥ хүрежи хары үүдө болган. Ынчангаш кайызы-даа эктатканы кижи көрүп, хайгаарап четтикпейн баар чорду. Черле ынчаш бир мөге онаан октап алгаш барып олуруп алырга, судьялар оон кээп чарлаар-дыр. Хүреш доступ турда, стадионуң ортузуиче эзирик солдар кире маннажып келгени дыка-ла багай чорду. Өске черлерден база аалчылар келген эвеспе. Кинога тыртырып турган улус бар деп дыннажык мен. Барып-барып байырланчыг хүнде ол солдарывыстың чөгенчиин, чоокка чованчыг, ыракка ыынчыг-дыр. «Шылгараар» чер тыпаан эвес.

База бир эпчок үүл болду: бистерге. Наадымның киржикчилери малчыннарга, бараан садар үүве дээш талоннар үлеп берип каан. Өөрүнчүг чорду, эгезинде аан. Ынчалза-даа ол эртен малчыннарга бараан садар дээш магазинниҥе айытканы шагында чалатканнар баарывыска, чудурук безин «сыңмаг» кылдыр улус дүй туруп алган боор чорду. Чуварбажыннаан кижи дег кылдыр изиргенген бис, ынчап иткилежип туруп-туруп, магазинге кирип кээривиске, малчын кижиге таарыжыр орта солуп, херек бараан-даа чок болду. Будуттуиар үүлдер колдаан, ону бистер канчаар деп бис!?

Малчыннарга таарыжыр, хереглээривис барааннар-ла хөй: дааранар, сүт тыртар машиналар, эзер, чүген дээш, чүнү чок дээр боор. Мен база-ла ындыг кордалдыг барган мен. Чок чорду. Азы ол барааннарның черле ховары ындыг боор үвези бе? Шаажаннар харын бар чорду.

Малчыннарга барааннарны таарыштыр саткан болза деп дыка-ла идегээр кижи-дир мен. Ол ышкаш малчыннардан аңгы «аалчылар» — хоорай улузу база эндерик боор чорду. Ол үүл? Биске бөдүүн хептер — халаттар, бичии уругларга барааннар херек. Оода чадаарда халатты бо Кызылга даарап шыдавас апарганы ол бе? Малчыннарның чагыын баш бурунгаар чыып алгаш, ол өзугаар бараанны сатсадаа кандыг деп?

Наадымны эрттирери чыл санында экижип орар үүве болганда, келир чылын моондаа эки болур боор деп идегел-биле. бо чагааны солунга бижидим. Ону хамаарышкан удуртукчулар, харыысалгалыг эштер номчун көөрлер боор.

Кан-оол ТҮЛҮШ.
Сүт-Хөл районда малчын.

Журналистиң орук демдеглелдери

САЙН БАЙНА УУ, ЗАВХАН!

(Эгези № 173 «Шында»).

3. Думчукка тулганда бызаа сугжу

Эртенинде Асык, Баянхайрхан сумуларны тавараш, Соңгинге келдивис. Аалчылар бажыңы, клуву мыынай кожа болду. Кайгамчык чараш моол угулзалар-биле хөөлеп наастаан ыяш эруннарлыг өрөөлдериҥ-өөлери болдувус. Столоваязының ханаларында Моолдуң каас-чараш бойдусчурумалын көргүскен өөнүг чуруктарны аскылаан. Даштын тевеге тураскаалды хүлерден шуткуп кылып каан түр. Ынчанмастың аргазы чок. Моол беш чүзүн малы-биле бай байлак-даа бол, бир кижи бажыңга онааштыр алырга делегейде эң-не хөй теве моол кижиге онаажыр дээрзин мурнунда Мурнуу Гоби, Өвүрхангай, Төв, Убса аймактарга чораан дыңнаан мен. Кадыр-каскак тевер мал — сарлык бо хоолуларда, шынааларда базала хөй. Дөө кудумчуда бистиң артист уругларывысты «коргудуп» кылаштажып чорлар. Даартазында Сантмарган сумуга чеде бээриске, удуртур-баштаар дарелар онза чылыг уткуп алгаш, дедир-ле машина-балаттарыныска олурткулааш, ырак эвесте дустуг хөл ыдыңга аппардылар. Аваа өзөн дыштанып алдывыс.

Моол, дорту-биле чугаалаарга, сартыыл улус эзтти ада пашка дүлбес боор чорду. Ийи талазында, бисте сонуургадырлары база ол. Мүнгаш бидон дүвүнге эвээш суг куткаш, ажыдыр дүүааш, буска быыкыр болду. Ынчаар белеткээн эзттин сүүзүү бодунга сиңер, амданныы дегет. Шаала ынчаар эмниг, дустуг сугга кирип, амдан-сүүзүнүг эзтти дайнап, тооглап алгаш чоруур дей бээривисколововарлар ол эзт быыргай. «Буянныг» даштарны кижи бүрүзүнге үлеп бээр чорду. «Эмниг» даш дээр. Оозун билбес мен. Белекке алган аңдының дижин көрбес үүве дээ. Ол-даа бол канчаар, орун олчазы-ла ийнаан. Шуптувус өөрүп четтиргенивисти илереткеш, «ноиг» даштарывысты хойлагылап алчык бис.

Дангаар эртен эрте база ла орук бисти манап турган. Орук боорда эрткен оруктарывыстан-даа улуг. Бо-удаада аймак төвү чедеривис ол. Бо улус төптү Улластай дивес, анаа-ла аймак дижир болду. Бисте канчап Кызыл-Мажалык дээрнинн орнунга Баруун дээр ийик. Дүштеки чемин Номрог деп суму төвүнге чидивис. Ында МАРН-ның Төп Комитединиң секретары турган, тус чер чурттуг Элдеп-Очурнуң улуг тураскаалы бар чораан. С. Токаның чамдык чогаалдарында ооң ады бар. Элдеп-Очурнуң адын эдилээн кинотеатр Улан-Баторда Сухэ-Батор аттыг шол-биле кожа турарын бир шагда көрген мен. Номрог черле ачы-буянныг чер болду. Ам бо хүннерде бүгү Моолда Улустуң Улуг хуралынын Даргазы П. Очирбат дег улуг албан-дужаалдыг кижи чок. Ооң алыс чер-чурту база бо. Ынчаарга моон таптыг-ла 35 километр черде чыдар Тудэвтей сумуга МАР-ның Хувискаалдыг намының амгы даргазы, демгизинин аттажы Г. Очирбат төрүттүнгеи. Аймактың даргазы Б. Очирбат база ол-ла Тудэвтей чурттуг. Ынчап кээрге Завхан аймакка дорт хамааржыр үш улуг дарга үжелээ бо аймактың, ийи кожа суурнуң улузу чүве-дир. Ынчангаш олар төрээн аймаанын, хамаарышкан сумуларының өзүлде-хөгжүлдезинге идиг бээрлери чугаажок дээрзин мында чон чугаалажып, идеген манап турар.

Номрөгтен уурук-суурук үнүптүвүс. Бичии, «думчуктуг» автобус чолаачызы Н. Уткин дүүн, бурунгу хүн эри хайнып, бисти баштап алгаш халдып турган кижи болгай. А бөгүн аайлашпайн барган. «Далашкан күске сүтке дүжер чүве» дээн. Аскымнан барган, мунгаш элезинче он кадалы берди. Ужурунда болза өске оруктап чоруур турган бис. Дедирээрге орук улам узаар. Мурнувуста чеже-чеже километр бисти ам-даа манавышаан турар. Орук база багай. «Өдүрск черле өдүрек-ле болгай, хенертен ужуп ыыай болур» деп хыйланы-хыйланы ушта тыртып алдывыс. Өске машина-биле. Шынгыы шылгалда борта бисти амдаа манап турганын билбээнивис шын. Улуг аар чүктүг ЗИЛ-130 элезинче кирген соонда чүгле «даваннары» тепкиленир. Ынчап турган, кастынып кире берген. Дугуйлары барык көзүлбес. Ол-бо талазындан казып турган биче өңдейтип, шуптувус ол, кыс чокка кыдыгларындан, соондан, дугуйларындан идип турган метр туржук, сантиметрлеп бурунгаарладып чораан, үндүүп алгаш амыраарывыс хөлчок. Хой кижи турда. 12 тонна лензилиг техника-даа хей чорбадыве. «Демниг сааскан теве тудуп чиир» деп үлегер домактың шыннышын ынчан, орта бир бүзүреп көрдүвүс. Орукта хемнерге сергедир чуруп, бот-боттарывысты манажып чораан. Улластайның бараанын орайтады көрдүвүс. Сөөлгү улуг арт кырында оваага доктаагаш, оон соонда «Кайы сен, Улластай» дээш салып кирдивис-ле.

4. Төгүлбейн барган карак чажы

Ынчан июль 10-нүң орай кежээзи турган. Даарта моол черге хувискаал тилээнинден бээр 69 чыл ою болур. Ынчангаш орус улустуң «Корабльден байыр-дойже» дээн үлегер домаанда ышкаш Наадымга үстүр келгенивис ол. 11-ниң хүнүнде 10 шакта демонстрация сонуургап көөру-биле бисти чаладылар. Шында моол черде эде тургустунуушкун бүрүнү-биле чоруп турар дээрзин ынчан «чазак» индириниң чанынга тура, сонуургап көргенивис ол. Чаңгыс-ла «эде тургустунмаан» үүл — чыскаалды биеэги эрги хевээр эрттирерин уламчылавышаан. Ол солун, эки, хевир-көрүштүг чорду. Бисте, Кызылда кандыг ийик, хөлүн эрттир эде тургустунуп алганывыстан байыр-чыскаал байыр шинчизин чидирген, чжур-бажыр чок ыыдыр хойтпакталган.

Номчукчуга бир солун болгу дег үүл, мында эрге-чагырганы шагда-ла чон, бисте болза Советтер алган. Аймактың бүгү-ле ажыл-ижин, культура, социал-экономиктиг хөгжүлдезин ам аймактың Улуг хуралы углап-баштаар аларган. А нам комитединиң штадын баштай 25, а бо чылын аваа немей 50 хуу кызырган. Ынчап кээрге аймактың нам комитеди мурнундагы эжелеп турганы 4 каът улуг ордузун дужаагаш, 2 каът бичежек бажыңче кажып кирген чорду. Аймактың нам комитединиң бирги секретары Д. Дэмбэрэл даргаңы ам «аймактың нам комитединиң даргазы» деп адаар болган. Ындыг үүве төлээде, ол үүгле нам кежигүннериниң-не аразында ажыл чорудар, мурнунда ышкаш ажыл-иштиң адыр бүрүзүн холгаарлавас, бо талазы-биле айтыышкын бөгбес, бир эвес кандыг-бир ажыктыг санал-онал үүп, бодал тыптып келде, Улуг хуралга саналын киирер. Хүлээп алыр-албазын аймактың Улуг хуралының кежигүннери ыыаар боттары шиитпирлээр.

«Моолда черде ынчаш каш партия барыл? Хей партиялыг болурга эки бе, азы угаап-баштаар чаңгыс партия турарга чогумчалыг бе?» — деп айтырыгны Улластай хоорайның нам хораалының даргазы Д. Уртнасанга салган мен. Ол МАР-да бөгүнде алды партия бары бурунгаар хөгжүлдеге арай шаптыктыын чугаалады. Партия бүрүзү бодунуң айыткан оруунче, салган сорулгазынче чүткүкээр. Дың кара чаңгыс партия турар болза база багай диди. Шупту эрге-чагырга чаңгыс кижиниң, демги партияның холунда болур.

Ол хүн таптыг-ла дал дүүш турда, Улластайда туржук, бүгү аймакта эң улуг стадионга эрткен театржыткан көргүзүгүнү кончуг сонуургап көрдүвүс. Бистиң мурнувус-биле баштай-ла моол күрүпениң шаг төөгүде тургузукчу шериниҥ хепсынын кеткен улус шаап эрти. Дөө бир чыраа-саяк аттыг, холун чиге бурунгаар — чаа амыдыралче, социалистиг тургузуушкунун оруунче айтып алган аныяк, чараш эрни «чанчын Сухэ-Батор» деп танып ордувус. Ооң соо-биле араттың хувискаалчы шерии чоруп ор. Хей кезин көрбээни чок, орден-хавыла хөрээн каастаан буурул баштыг кырганнар.

Оларның соонда — амгы үе: аймактың хөгжүм-шин театрының артистери Л. Гончигсумланың «Ужурлуг үш тей» деп операзының маадырлары кылдыр кеттингилеп алган.

Олар-биле кожа Завхан аймакта чурттап чоруур янзы-бүрү аймак-сөөк чоннар боттарының национал хепсынын кеткилеп алган чоргаар базып чору. Чыскаалды аймактың келир үезин бичии пионерлериҥ күш-культура көргүзүглери улам хевир, өң киир каастап турар. Моол-даа, тыва-даа чон бир дем «Эрниң үш оонунга» (аът чарыжы, мөге, часогун) ынак. Челер-маннаар аттар мунган оолактар, содак-шудаан, национал ийик, бөргүн кеткен күдер-кара начыннар, ча-согунарын холдарында быжыг туткан оолдар, кыстар соннуг-мурнуг эрти. Адактың сөөлүнде садик назылыг бичии чаштар үүнүп кээп, бөдүүн моол танцылардан эгелээш, нарын, амгы үениң аныяк-өскениниң каастакчы танцызы — ламбадага чедир илдик чок танцылап, самнай бээрге, бүгү стадион бут кырынга турып кээп, үргулчүлелдиг адыш часкаашкыны-биле уткуп хүлээп алды. Национал чоргааралды көргеш, сыстып келген караам чажын сула салбас дээш аргажок черден туттундум. Улуг кара кижиге эпчок ыыаан. Ынчалзажок мээн сеткил-сагыжым ол хире дойлуп, дүвүреп, хөлзеп үнгениниг чылдагаан турганы ылап. Моол улустуң боттарының национал чаңчыларын сагып билири карак-биле көргеш «бадарым ажыг бергени» ол.

Седип МОНГАЛ.
(Улаңчылыг).

ЧУРУКТА: Кызыл районда Черби лесничествозунуң ажылчыны Лариса Владимировна Александрова бригадазының улузу-биле кады участокта тарып өстүрген ранеткаларны, чыжырганаларны ажаап, суттарып турар. Бодунуң харыылаар участогунда үүштерни ол эки ажаап келген. Ынчангаш ажылынга кызымак деп мактаткан.

Ооң ажаар, суттарар чыжырганалары кончуг шыргай кылдыр өзүп үнген. Чимистиг үүштүң каттары база чөпкүр болган. Бо күзүн көвей чыжыргана ажаар дээш ол шудургу ажылдап турар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

АК-КӨК ЭКРАННЫҢ АЧЫЗЫНДА

Азия диптиң төвүнде бурунгу тыва черге телевидениени көрүп эгелээнивистен бээр келир чылын 25 чыл болур. Бо үениң дургузунда ак-көк экраннарга шуут чаңчыгып калган бис. Телеэкраннарга анаа-ла-бир утка чок болуушкуннар, бойдус чурумалдарын көргүзөр эвес, а дамчыдылгаларны чон сонуургал-биле көөр, оларның сеткил-сагыжын хайныктырып келир кылдыр чорудар апаары билдингир. Ол айтырыгны шиитпирлээринге ында ажылдап турар тускай эртемниглер үлүүн киирип, мергежилии бедидип келген. Ындыгларга Москваның Ломоносов аттыг күрүне университединиң журналистика факультединиң доозукчузу, ам Кызылдың телестудиязының биитилел-политиктиг дамчыдылгалар талазы-биле редакцияның кол редактору Д. Ондар, Бүтү-эвилелдиң күрүнеиниң кинематография институдунуң кинооператорлар факультединиң доозукчузу, ам Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы К. Монгуш, телевидениениң хөгжүм-литературалыг редакциязының кол редактору, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы А. Чараш-оол. Чөөн Сибирьниң культура институдунуң режиссёрлар белеткээр факультеттиң доозукчузу, режиссёр Л. Буянова, килдис эргелекчизи В. Кипко, телеоператорлар И. Рассказов, А. Монгуш, режиссёриуң ассистентизи Э. Ашак-оол, кинооператор М. Норбу болгаш өскелер-даа хамааржыр. Бо одуругларның авторлары база тыва телевидениениң баштайгы кадрлары.

Амгы үеде хоочунар-биле эгин кожа журналистер Р. Яндараа, В. Салчак, К. Ооржак, Н. Принцева, З. Ринк, В. Алексеев, режиссёрлар А. Серен, С. Момбужай, Л. Донгак дээш оон-даа өскелер чогаадыкчы тура-соруктуг ажылдап турар.

Кызылдың телестудиязының дамчыдылгалары сөөлгү үеде утка-шынар, техниктиг күүселделер-даа талазы-биле он ажыг чылдар мурнунда турганындан деннели элээн бедөөн деп хөөрем чокка чугаалап болур. Ол дугайын телекөрүкчүлериҥ чагаалары бадыткап кээр. «Ажык чугаа», «Уруглар бажыңы — чылыг бажыңы», «Бодалдарың белдири», «Тыва телевидение чалап тур», «Тыва черде», «Азия төвү», «Салгынчыгаш», «Саян эдээнде кежээ» дээн чижектиг дамчыдылгаларга телекөрүкчүлериҥ хей санныг чылыг сөстүг чагаалары кээп турар.

Бижикчилеривис-биле харылзаавис быжыг. Олар чагаа-бижик, телефон дамчыштыр өөрүп четтириишкиниҥ сөстерин-даа, шүүмчүлелдиг саналдарын-даа илередип, ажыл-хөрөөвиске шын угланыышкынны берип турар.

Чоннуң үнелели чептүг дээрзин улуг харыысалгабиле медереп билип турар бис. Оон ужурунда ниитилелде болуп турар болуушкуннарга-даа, телестудиязының дамчыдылгаларының идейлиг утка-шынарынга, оларның техниктиг, уран-чечен күүселдезинге-даа хамаарыштыр телекөрүкчүлериҥ дадыткалдыг барымдаалары тодаргай көргүскен үнелелдерин харылаа черлерин дамчыштыр ап-даа келдивис, ап-даа турар бис. Авторларга кол-ла сүмевис — бисче бижээн материалдар, тырттырган чуруктар, киносюжеттер үүгле уран-чечен утказы, ут-шин-биле эвес, шынары-биле ылгалдыг болурун күзеп турарывысты кады ажылдап турар эш-өөрүвүстүң муриундан илередикседивис.

Тыва телевидениениң дамчыдылгалары элээн эрте үеде эгелеп турзажок, оларны доктаамал кызымак хайгаарап көрүп, аваа хамаарыштыр чедер-четпестёрни илереткен чагааларны бистиң адрезивисче чорудун турары демдеглексенчиг. Чижээ, Кызыл хоорайның эзт комбинадында Киилимаа Хомушкунун бо чылдың июнь 5-те «Шын» солунга үнген «Дамчыдылгаларга хамаарыштыр бодалдар» деп үүлүнде телевидение ажылдакчыларының, эң ылангыя эфирге дамчыдылга башкарыкчыларының, журналистериҥ, дикторларының, оон аңгыда үстүү албан-дужаалда даргаларның адының кырынга, оларның ажыл-хөрөөнде, чугаа-домаанда хажыдыышкыннарны эдип алыр талазы-биле шүүмчүлээн. Ол бүгүнү үүлдүгүзүнүп, хүлээп албышаан. та авторнуң бижээни ындыг, та солунга ынчаар ажылдаанында үүве, чамдык «эскиттер» үнгенин чугаалаары алган болгу дег. Бисти шын билип көрүнер, шуптувус сесдомакты шын ажыглаар дугайында чугаа кылып турар болганывыста, эскиттинген четтестерни айтыр апаар.

Чижээ, **хайыралыг алдын үе-шакты камнавас** деп автор бижээн (**хайыраан алдын өртектиг үе-шакты** дизе). Оон ыыай. Даргалар **ыттан дора** харыылар бээр» (**ыттан эрттирер**), айтырыглар **дорт билдилиг (тодаргай билдингир)**, дамчыдылганы **чортуп (чорудуп)**, айтырыгларны **доора** салыр (**соора** салыр). Сестү шын эвес ажыглап турарының чижектерни оондаа ыыай көрүп болур.

Кандыг-даа ажыл тускай онзагай шынарлыг болгай. Ол-ла чагаада дамчыдылга үеэнде башкарыкчы кижи хүлүмзүрүп каап орза эки дээн-дир. Бодап-даа көрүнер даан: чазык чаагай-ла болурум ол дээш, утка чок хүлүмзүрүп олурун бээр болза, ол канчап-даа таарышпас (аваа чазык болуру өске херек). Чүге дизе дамчыдылга бүрүзү боду тускай сорулгалыг, угланыышкыныг, жанрлыг. Ийе, хүлүмзүргү дег дамчыдылгалар аңгы, олар дээрге бичии уругларга янзы-бүрү хөгжүм-музыкалыг дамчыдылгалар-дыр.

Кол-ла үүве К. Хомушкунуң чемелеп турары үнидезиниг-дир. Ында бистиң ажыл-херээвисти өөжидеринге ажылгап болгу дег саналдар барын номчуп таныштывыс. Тыва дылды сайзырадыр, чоннуң чаңчылдарын катап эгидер, тыва улустуң культуразын бедиринге телерадиодамчыдылгаларның киирер үлүү улуг дээрзи чугаажок.

Чедир шиитпирлеттинмейн келген айтырыгларывыс ам-даа эвээш эвес. Тыва телевидениениң дамчыдылгалары үүгле ийи шак-үе иштинде кызыгаарлаттынган. Техниктиг дериг-херекселдер чедишпес, эргижиреп үрелип турар. Бистиң студиявис Совет Эвилелиниде эң-не ядыы дериттинген төптериниң биирээзи деп үүвени билзе чогуур.

Чамдык бергедээшкиннер турза-даа, билиг-мергежиливисти бедидер дээш нуженнишкиннерни үндүрүп турар бис. Бистинде редакторлар, режиссёрлар, инженер-техниктиг ажылдакчылар, дикторлар тус-тус мергежил ийи-биле чылдына план ёзугаар 2-3 айдан эгелээш, ийи чыл чедир хуусаалыг Москва хоорайда Бүгү-эвилелдиң телевидение, радио ажылдакчыларының билиг-мергежилин бедидер түр курстарда өөренип турар. Ол ышкаш чурттуң өске крайларының, республикаларының, областларының телестудиялары-биле сырыы харылзааны тудуп, аргадуржулгазын солчуп келген.

Телекөрүкчүлерге бедик утка-шынарлыг, амыдыралчы дамчыдылгаларны чогуур техниктиг деннелге бараалгадыр дээш бир деминг ажылдап турар бис. Чогаадыкчы дилээшкиннер-даа, техниктиг күүселделер-даа талазы-биле чамдык дуржулгавыс, бурунгаар хөгжүлдевис бөгүн бар дээрзинге телекөрүкчүлерни бүүрередип болур бис.

Адак соонда мындыг бодалды айтыысадывыс. Харын үүгле «шынын сөглээрге, тенек кижи өштүг» деп бодай бербейн көрүнер. Тыва телевидениениң, бичии-даа бол, чогаадыкчы, техниктиг коллективиниң хүн бүрү ылыын чорудун турар ажылын ажык-чарлыг үе-ле-дир дээш, үндезин барымдаа чок черге кайы-бир журналисти «Экранче үндүрген черле хөрөө чок-тур, ол моол азы даштыкы дыл аяны-биле чугаалаар кижи-дир» азы «Силерде чаңгыс-даа тускай эртемниг специалист чок-тур» дээн бадыткал чок хөөннерге таарынмайн турар бис. Шүүмчүлел шынчы, үндезин барымдаалыг болурун шуптувус кончуг эки билир болгай бис. Эң-не чугула үүгү телекөрүкчүлер-биле хүн бүрү чаңгыс деминг, эң-найыралдыг ажылдаары хөй-ниитиниң коллективтиг, боттуг санал-оналын шын тургузуп, үнелел бээринге улуг ужурдузалыг.

Дыдый СОТПА,
диктор, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы.
Сергей КОНДИНКИН.
Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи, диктор.

СЕЗОН ҮРГҮЛЧҮЛЕВИШААН

«Чедер» курортта бо хүннерде дыка хей кижилер кадыын быжыглап, дыштаныр ап турар. Ында үүгле бистиң республикадан эвес, харын Красноярск, Новосибирск, Абакан, Ачинск, Черногорскиден база улус келген.

Курорттуң ажылдакчылары дыштаныкчыларга таарымчалыг үүлдерни тургузар дээш чамдык хемчеглерни ап турар. Бир солун үүл болза, Красноярскиниң медицина институдунуң бешки курсчулары мында практика эрттирип, ажылдап турар.

Келгеннерни эмизер талазы-биле боттарының бүгү-ле күжүн, билиин берип турар эмчилер эвээш эвес. Александр Терентьевич Доможаковту коллектив база дыштаныкчылар-даа аажок хүндүлээр. Ол улуг-биче-даа кижилер-биле чугаалажып билир, үш дылга арыг чугаалаар. Бо специалист хондроз, полиартрит, радикулит дээн ышкаш аарыгларга таварышканнарны массаж тап эмиеп, ол ышкаш бертик-межел апарганнарны база массажтаар. Оон кызымак, кижизит мөзүзү дээш өөрүп четтиргениниң сөстерин демдеглел дептеринден хөйну номчуп болур.

Аржаан-биле гидромассаж кылыр аныяк удмурт эмчи Анатолий Федотов улуг хүндүткелдиг. Эмчи сестралары А. Стал-оол, Т. Бойдун, курорттуң ажылдакчылары Б. Сүлдүм, Е. Кулумбаева, Т. Сермавкин, Е. Балакина, повар Н. Жарков болгаш өскелер-даа чоннуң кадыы даанда кызымак, харысалгалыг чоруум көргүзүп келген.

Курорттуң Улуг дайынының киржикчилери С. Еремеев, Б. Түлүш, малчыннар М. Сам, К. Ооржак, Хеймер биле Очур-оол Доокуурлар, О. Сарыглар болгаш өскелер-даа курортка дыштанып, кадыын быжыглап алганнар. Мында аныктар база янзы-бүрү ажылдарда хаара туттунган.

Курортка дыштанып, эмнедириниң сезонларын узатканы чонга дыка таарымчалыг.

Ранса ТОЛЗАТМАА.
Кызыл хоорай.

МУЗЕЙНИҢ ДЕЛГЕЛГЕЗИ

Чагытай хөлде пионер лагерьлеринде турар уругларга бо хүннерде Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейиниң ажылдакчылары «Кырган-аваның аптаразы», тыва улустуң база хөрөөхиниттиң хөгжүм херектелдериниң, Надя Рушеваның чуруктарының, Тыванның куштарының делгелгелерин ажыткан.

«Кырган-аваның аптаразында» шаандакы алы-шынак, чавага, торгу, шыва тоннар дээш, черле шаанда тыва хөрөөжен кижиниң өске-даа эдилелдери, эт-херектелдери, идик-хеви бар. Тыва улустуң хөгжүм херектелдерин концерттерге уран үүл коллективтери ажыглап турар апарганындан уруглардан оларны билбес, танывас кижи ховар боору чадавас, а хөрөө-хиниттиң шан-тун, душкуур, дамбыра дээн ышкаш хөгжүм херектелдерин көрүп, таныр билип алыры үүгле бичиилерге эвес, харын улуг-даа кижилерге сонуурганчыг, өөредиглиг.

Эртем-чырыдыышкын килдизинин ажылдакчылары Т. Д. Донгакка, М. Х. Нурсатка, О. О. Монгушка, К. Ш. Монгушка удуртканы делгелгелериҥ сорулгазы — уругларның төөгүге сонуургалын оттурары, чигине тыва эдилелдер, херектелдер, тыва чонуң амыдыралының шаандакы овур-хевири, чаңчылдары-биле өзүп орар чаштарны таныштырары болур.

Ада-өгбелериҥ чогаадыын кылган эт-херектелдериндe сиңирген кайгамчык утка-шынары, мергежили бөгүнгү салгалдың сагыш-сеткилин, чүректерин хайныктырып, национал культуразы дээш чоргааралды, үндүтмелди тывылдырары чугаажок.

Надежда ДОНГАК.

Культура болгаш амыдырал

ЧЕЧЕКТЕЛ-ЛЕ, «ЧЕЛЭЭШ»

Смоленск области Монастырщино суурга июль 21-24 хүннеринде болуп эрткен көдээ аныяктарның эстрада музыказының, ырының болгаш танцы уран чүүлүнүң «Вихровские зори» (очулдуларга «Оккур агымның хаязы (эгези)» дээн уткалыг) Бүгү-эвилел фестивальына бүгү Тываны төлөөлеп Чөөн-Хемчик районуун Культура бажыңының чанында «Челээш» ыры-хөгжүм ансамбли киришкен келген. Беш кижиден тургустунган ол болүктү республиканың эртем-методиктиг төвүнүң организас-методиктиг килдизиниң эргелекчизи С. Б. Сат удуртуп чораан.

— Республиканың культура амыдыралынга база бир төөгүлүг болуушкун-дур деп үнелеп, сонуургап келдим. Фестивальдың соругазы, «Челээштиң» аная киржи берген чылдагааны чүл, аная тайылбырдан солунуун номчуучуларыңа берип көрүнерем, Светлана Балдановна?

— Мындыг фестивальдың ол областа Монастырщино суурга болуп эртип турарын таварылга эвес-тир деп түнедим. Көдээ аныяктарның ыры-хөгжүм ансамбльдериниң бирги ындыг фестивальын баштай-ла 1988 чылда область иштинге организастап эрттирген чүве болду. Чүү-даа чүве эге дөстүг, үндезиниг болур болгай. Оон эгелекчизи Смоленск области-та Монастыршинский райүүскомунуң культура килдизиниң эргелекчизи Николай Александрович Модин. Аныяктар ансамбльдериниң бо чергелиг көрүлдезин хынамчалыг, бодамчалыг белеткел-биле организастап эрттирерге, аныяк-өскен ортузунга интернационалчы кижизиндилгеге тергиин эки салдарлыг болур чүве-дир дээрзин ол бүзүреп көрген. Ынчангаш кижилер, ылаңгыя аныяктар аразына кижизит, культурлуг хамаарылганы улам быжыглаар, көдээ аныяктарның ыры-хөгжүм ансамбльдериниң чогаадыкчы ажылынын шынарын сайзырангайжыдар соругга-биле ындыг фестиваль эрттирерин бүгү чуртка чарлап, чер-черде дээре дээн ансамбльдерже тускай чалалга чорудуп тургаш, бо чылын ону Бүгү-эвилелдин кылдыр эрттиргени ол. А бо эрткен көрүлдени бүгү тала-биле сайгарып көргеш, 1993 чылда көдээ аныяктарның ыры-хөгжүм ансамбльдериниң делегей фестивальын организастап эрттирер деп дидим, быжыг күзел-сорукту салып турар улус болду.

Ындыг көрүлде эрттирер дээн дынадыгны Тыва АССР-ниң Культура министерствозу детпээн, чалалганы өөрүшкү-биле хүлээп алган.

Республиканың эртем-методиктиг төвүнүң музыка секторунуң (эргелекчизи С. И. Бадыраа) сүмелээнин өзугаар республикада тургустунгулаан аныяктарның ыры-хөгжүм ансамбльдеринден шилиттинген «Челээшке» чалалганы тывыскан чүве.

— Бүгү-эвилел чергелиг ол фестивальга киржип барганнар чеже хире болганыл, оларның дээрелерин адап, таныштырып болур силер бе? Чалалга чок киржикчилер бар болган бе?

— Чалалга өзугаар 25 коллектив киришкен. Эвилелдешкен республикалардан Туркмен ССР-ниң Каракум районунуң «Шадыяк Яшлык», Грузин ССР-ниң Ланчхут районундан «Григолети» ыры-хөгжүм ансамбльдери, Белорус ССР-ниң Могилёв облазының Горки хоорайындан «Новая четверть» эстрада бөлүү келген. Ол ышкаш Чечен-Ингуш АССР-ниң «Престиж» болгаш Алтай крайдан келген болгаш оон-даа өске ансамбльдерниң, Калмык АССР-ниң «Фокус» рок бөлүүнүң оюн көргүзүү черле мактанчыг чорду. А Смоленск области ол суурдан «Империя» ыры-хөгжүм ансамбли шыыракла белеткенген чорду. Буга өдээнге кончуг дээр ийикпе, эмге-тикчок эш-өөрүн чалап алган ээ улус чудун көргүзер боор бе.

Владимир областың Суздаль районундан бичин уругларның «Алфавит» ыры-хөгжүм ансамблиниң (шупту кыс уруглар киржип турар), Воронеж областың Новоусманск районундан база бичин уругларның «Алые паруса» деп үлегерлиг ыры-хөгжүм ансамблинин белеткеп алгаш эккелгени программазы дыка шыырак деп үнелеткен. Чалалга чок киржикчилер турбаан. Фестивальдың аалчылары ылдыр чалаткан, арга-дуржулгазын аныяктарга дамчыдар соругалыг келген, сураглыг артистер бар болган.

— Фестивальчыларның көрүлдеге хамаарылгазын, жюри ажылын кандыг деп билдиңер, Светлана Балдановна, ол ышкаш коллектив бүгүдезиниң программазының хемчээли кайы хире боор чүве-дир?

— Тывавыстан июль 19-та ужудуп үнгеш, 4-5 хоорайга доктаап чорааш чеде бергеш, 21-де кежээкиниң 21 шакта ол көдээ суурнуң стадионунга болган фестивальдың ажыдыышкынына кириштивис. Көрүлде болган ол төптү дерип, шимеп, каастап кааны онзагай. Чалалгалыг коллективтериниң белеткели, тиилекчи болур дээн күзел-чүткүлү тергиин боор чорду. Ырак-узак черже бир дугаар барып турар улуска өөредиглиг, бодун шүгдүнүпкү дег үүлдер хөй болду. Бистиң республикада ыры-хөгжүм ансамбльдери тургустунгулап турар болгай. Республикага база ындыг көрүлдеден чүге организастап болбас бис. «Челээштиң» күзели база ындыг. Орай кежээ эгелээн фестиваль дүнекиниң 3 шакка чедир үргүлчүлээн. Беш шак дургузунда болуп келген көрүлдени стадион долу көрүкчүлер могат чок көрдүлер. Тарап турда эскерериске, улуг назылыглар безин олургулаан чораан. Хүндүлээчел, эш-өөрзүрек чоннуң уран үүлге ынааның херечизи ол ыйнаан.

Көрүлденің жюри даргазы РСФСР-ниң культурازының алдарлыг ажылдакчызы, ССРЭ-ниң күрүне шанналының лауреады композитор Евгений Крылатов болган. 25 коллективтен түкнел концертче кирген 13 коллектив бүрүзү ийи-ийи ыры күүсеткен. Бистиң артистеривис И. Иргиттың сөзүнге И. Саттың аялгазын бижээни «Сылдызым сен» деп ырыны К. Күжүгет, А. Хуурактың сөзүнге М.-Х. Монгуштуң аялгазын бижээни «Ышакшылды камнаар болза» деп ырызын Р. Түлүш ырлап күүсеткен. Жюри колдуунда ырларның утка-шынарын, күүселдезин, артистериниң кеткен идик-хевиниң шынарын, сцена культуразын сагып билирин, артисчи шынарын онзалап көрген. Бирги черни «Шадыяк Яшлык» деп туркмен, ийигизин — «Новая четверть» деп белорус ансамбльдер алган. А үшкү черни Ульяновск областан келген «Весна» ансамбль-биле «Челээш» үлешкени ол. Тиилекчилерге «Вихровские зори-90» фестивальдың лауреады атты диплому-биле кады тывыскан. Тыва АССР-ден келген киржикчи «Челээш» дугайын көрүкчүлерге онзалап таныштырааш, шаннал тыспып тура, кып-кызыл чечектер долдур суп каан хөлчок улуг кызыл хрусталь вазаны биске тутсуптарга, талыгырда ак-көк Тывавыс каракка чуруттунуп, өөрүшкүден карак чажы бүлдеш кыныган. Фестивальды организастап эрттирип турарының, үе-шакты камнаанын онзалап ханмаан бис. Чугаалаар болза чүве-ле хөй. Ам суур дугайында каш сөс. Район төвү Монастырщино беш мүн ажыг чурттакчылыг суур, ортумак школада мүн ажыг өөренікчи бар. Сүт, клён, спирт болгаш асфальт болбаазырадып бүдүрер заводтарлыг. Суур ишти шупту асфальтылыг, арыгсидиг. Көдээ ажыл-агый угланыышкынныг Монастырщинский район 12 колхоз, 12 совхозтуг. Колхозтардан Ленин аттыг колхоз — миллионер. «Скеплево» дээр уксаажыдылга совхозу аттар өстүрүп турар. Уксаалыг аттарын үүгле Совет Эвилелинде эвес, даштыкыже безин үндүр садып турар. Районда 34 клубту алды культура-чырыдыышкын каттыжыышкыны кылдыр чарган... Кудумчуларга кылаштап чоруурга дыка шиник, шаарарын, саарзыкталып турар бажың чок. Бажың бүрүзү садтыг, чимистиг үнүштер шыргай. Эң көскү чүве — чечек. Бажың дашты девискээрде-даа, көзенектер өтүр-даа көскү чүве чечек. Ончыг сөс чугаалаар кижидаа чок, кудумчуларда аайбаш чок халыткан турар машина-техника-даа көзүлбес. Эвирик кижи шуут чок. Корум-чурум эки чер-дир деп көрген бис.

— «Челээштиң» чедишкининиң чажыды үүде деп бодаар силер, кады чорааш билдиңер-ле ыйнаан. Оон келир үеде сорулгазы чүл, Светлана Балдановна?

— Бо фестивальга «Комсомольская правда» солундан журналистер келген. Олар бистен интервью алдылар. Смоленск область Белорус ССР-биле кызыгаарлаш. Ынчангаш оон күртелевидение ажылдакчылары кээп, фестивальды документалдыг фильм кылдыр тырттырган. «Челээшти» бойдус чурумалы чараш, хемниг черже чалап аппарган ойнадып, ырладып, документалдыг фильм үндүрер дээш база тырттырып алган.

«Челээштин» уран үүл удуртукчузу Анатолий Сат, кежигүннери Вадим Иргит, Родион Түлүш, Хүреш-оол Куулар, Каадыр Күжүгет. Олар шупту Чадаана хоорайның ангы-ангы будүрүлгелериниң ажылчыннары, чээрби хар иштинде аныяктар. Коллектив быжыг найыралдыг, бот-боттарын дыңнажыр, хүндүлежир. Чангыс күзелдиг, чогаадыкчы талантылыг. «Челээш» — аныяктарның ынак ансамбли. Оон сорулгазы, харыысалгазы улуг. Ол 1993 чылда база-ла Смоленск области-ла болур делегей фестивальына киржир эргени чаалап алгаш, тускай чалаткан. Ындыг болганда белеткелди бөгүнден эгелээри — кол сорулга.

Ынчангаш лауреат «Челээшке» чогаадыкчы улуг чедишкинни күзевишаан, чечектел-ле, челээштел-ле, «Челээш» деп йөрээн каал.

Интервьюну бистиң корреспондентивис Валентина САТ алган.

Ырак Хүнчүгеш садигинің Ивановна Иванова суур Кунгуртугда аттыг уруглар энези Балдаан Кара-кыс бичин чаштарга оюннарны ойнадырына сонуургалдыг. Кылган ойнаарактарын чаштарга тутсуп бээр. Оларны чалгаратпас. Аннарның, куштарның дүрүүлерин картоннардан кезип, хырбалап кылгаш, ойнаткылаар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

НААДЫМНЫ СОНУУРГАДЫВЫС

«Чаа орук» совхозта № 4 кооперативтиг мурнакчы малчыны Даш-оол Седий Наадымның киржикчизи. Бо чылын республика Наадымы дыка онза, белеткели шыырак, өзулуг-ла эрте-бурунгу өгбелеривистиң чугаалажыры дег, «тос кожуунун» Наадымы болду деп, ол чугаалаан. Район бүрүзүн тус-тус организацияларга үлеп каан, бүгү-ле таарымчалыг үүлдерин тургусканы дээш өөрүп четтиринишкиниң сөстерин чугаалавас аргам чок. Ниитизи-биле бо чылгы Наадым аная киришкен малчыларга улуг белек, өөрүшкү болган. А бис, малчыннар, ам хол дынзыг ажылдаар, Наадым киржикчизи болган төлептиг үлүүвүсту кошкатпайн, аныяктарны мал ажылынга өөредип, боттарыгыстың арга-дуржулгавысты оларга дамчыдып бээрин бодап турар бис. Бодум хуумда боттусхайлаң планны тургузуп, 1991 чылдың Наадымынга киржир дээш бүгү-ле үүлдерни кылырын баш удур планнап алдым. Наадымга тураскаатган концерт тулган солун-тур деп, ол демдегледи.

Кызыл-оол КУУЛАР.
Бай-Даг.

К. И. Чуковский аттыг уруглар библиотеказы бөгүн 20 харлаар

ЧОГААДЫКЧЫ АЖЫЛ-ИШТИ — УРУГЛАРГА

Үзөрин чыл бурунгаар, 1970 чылдың август 1-де Кызыл хоорайга республиканың К. И. Чуковский аттыг уруглар библиотеказы ажыттынган болгаш ол бо хүннерде уругларга болгаш элээдилерге библиотека хандырылгазының айтырыгларының талазы-биле республикада бүгү библиотекаларны харылзаштырар база оларның эртем-методиктиг төвү болун турар.

Библиотеканың бирги директорунга Мария Ивановна Оюн соңгуткан турган. Тургустунган методиктиг төпке кадрларны таарыштырып тургузарынга Тыва АССР-ниң Культура министерствозу улуг дузаны чедирген. Тускай эртемниг үш кижи (В. Б. Блинова, Г. И. Есикова, Н. И. Минеева) Кызылдың 2-3 библиотекаларындан шилчип келген. Эртем-методиктиг килдистиң эргелекчизинге мурнунда реепубликаның А. С. Пушкин аттыг библиотеказынга килдис эргелекчизи турган М. С. Поскотинаны соңгаан.

Библиотеканың ажыттынган дээрезинде ном фондузу 20230 экземпляр турган. Амды бо хүннерде фонд 100 мүн ажыг экземпляр чедир өскен.

Уругларның бо библиотеказын чыл санында дөрт мүн ажыг номчукчу ажыглап турар. Олар дээрге школа назы четпээннер, 1-9 класстарның өөреникчилери, башкылар, пионер вожатыйлары, ада-иелер-дир. Чыл дургузунда библиотекага 43 мүн хире номчукчу кээп, үүс мүн ажыг номну бижидип ап, номчуп турар. Уругларның назыларын барымдаалаан хандырылга системазы тургустунган. Библиотекада үш абонементни организастаан: школа назыны четпестерин, 1-3 класстарның өөреникчилериниң болгаш 4-5 классчыларга база 6-9 класстарның өөреникчилеринге. Библиотекада номчулга залы чок.

Сонуургалдар аайы-биле дараазында клубтар ажылдап турар: литература клуву «Эрато», «Дыштаныр хүн клуву». Библиотеканың бөгүнде кол соругазы — уруглар ортузунга интернационалчы кижизидилгени пропагандалаары. Уругларны болгаш элээдилерни ном-биле хандырарын организастаары. Тывада эртем-методиктиг болгаш харылзаштырылга төвү болбушаан, республиканың К. И. Чуковский аттыг уруглар библиотеказы бо чылдар дургузунда улуг организас-методиктиг ажылды кылып чорудуп келген болгаш ам-даа кылып турар. Улус өөредилге министерствозу-биле кады библиотеканың эгелээшкини-биле республикага «Эң дээре уруглар библиотеказы», «Эң дээре школа библиотеказы» деп көрүлде-конкурстарны чаңгыс эвес удаа эрттирген. Ындыг көрүлделер эң чугула дээн темаларга литература пропагандалаарынга эки салдарны бээр, номчукчулар-биле кады ажылдың хевирлерин, методтарын сайзырангайжыдар соругга-биле ындыг фестиваль эрттирерин бүгү чуртка чарлап, чер-черде дээре дээн ансамбльдерже тускай чалалга чорудуп тургаш, бо чылын ону Бүгү-эвилелдин кылдыр эрттиргени ол. А бо эрткен көрүлдени бүгү тала-биле сайгарып көргеш, 1993 чылда көдээ аныяктарның ыры-хөгжүм ансамбльдериниң делегей фестивальын организастап эрттирер деп дидим, быжыг күзел-сорукту салып турар улус болду.

Ындыг көрүлде эрттирер дээн дынадыгны Тыва АССР-ниң Культура министерствозу детпээн, чалалганы өөрүшкү-биле хүлээп алган.

Республиканың эртем-методиктиг төвүнүң музыка библиотеказы — школа библиотеказы» деп көрүлде-конкурстарны чаңгыс эвес удаа эрттирген. Ындыг көрүлделер эң чугула дээн темаларга литература пропагандалаарынга эки салдарны бээр, номчукчулар-биле кады ажылдың хевирлерин, методтарын сайзырангайжыдар, мурнакчы дуржулга нептередиринге идиг бээр.

Республиканың библиотекаларында алды харылгларбиле ажыл эгелээн, сонуургалдар аайы-биле клубтар тургустунгулаан. Чижээлээрге, Мөңгүн-Тайгада «Тоолчу», Барыын-Хемчикте уругларның төп район библиотеказында «Сказочник», Кызыл хоорайда уругларның А. Гайдар аттыг төп библиотеказында «Почемучка», Каа-Хемде уругларның төп район библиотеказында «Теремок», Чаа-Хөлде уруглар библиотеказында «Аныяк чүрт шинчилекчизи» болгаш оон-даа өске.

Библиотека ажылының пресс-конференция, оюн-аян-чорук дээн чижектиг солун хевирлерин библиотека идепкейлиг ажыглап турар. Библиотека ажылдакчыларының аразындан библиотека херээнің дуржулгалыглары Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Лидия Тимофеевна Тарасенко, Зинаида Фёдоровна Стрелковская, аныяк специалистерден Н. И. Пластанина, Т. Д. Ондар, В. М. Суван болгаш оон-даа өскелер бисте идепкейлиг, чогаадыкчы арга-методтарлыг ажылдап турар.

Библиотека чүгле уруглар чогаалчыларының номнарын пропагандалап турар эвес, чогаалчыларның боттары-биле сырый харылзаалыг ажылдар турар. С. Михалков, М. Кенин-Лопсан, Ч. Кара-Күске, Е. Танова, А. Шоюн, А. Емельянов оларның автографтыг номнары — бисте онзагай белек болун турар.

Номчукчу уруглар-биле ажылга эртем-методиктиг төп болуп, солун ажыл-херектер-биле библиотека бодунуң 20 чылын уткуп турар. Республиканың К. И. Чуковский аттыг уруглар библиотеказының материал-техниктиг баазазын быжыктырарының талазы-биле спонсор болур шиитпирни Тыва АССР-ниң күрагроулетпүү хүдээп алыр боор деп идеген турар бис. Ынчангаш чаа библиотека бажының туттуруп бээрин коллектив дилеп турар. Библиотека чыл санында «Чагытай», «Байлак» пионер лагерьлерин ном-биле хандырып турар.

Саадак САЛЧАК.
Республиканың К. И. Чуковский аттыг уруглар библиотеказының директору.

667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

ИЖМ ПАРЛАЛГА БӨЛҮҮ ДЫННАДЫП ТУР

Июль 26

Ол хүн республикага 26 янзы-бүрү кем-херек үүлгедиишкиннери бүрүткеттинген, оон 12-зи Кызыл хоорайга онаажып турар.

Кызыл районга 2 (1 хуу өнчү оорлаашкыны, 1 орук-транспорт озал-ондаа), Улуг-Хемге — 3 (2 хуу өнчү оорлаашкыны, 1 хулиганнаашкын), Барыын-Хемчикке — 3 (2 хуу өнчү оорлаашкыны, 1 орук-транспорт озал-ондаа), Чөөн-Хемчикке — 1 (1 хуу өнчү оорлаашкыны), Бай-Тайгага — 1 (уптээшкин), Өвүрге — 2 (хуу өнчү оорлаашкыны, мага-ботка кемдээшкин чедириишкини), Тес-Хемге — 1 (мага-ботка кемдээшкин чедириишкини) кем-херек үүлгедиишкиннери база янзы-бүрү таварылгалар болгулаан.

Кызыл хоорайга хөй-ниитиниң корум-чурумунуң камгалалыңче улусчу эки тура дружиналарының 31 кежигүнү үнген, 30 кижини эзириктер сергедир черге чедирген, биче хулиганнаашкын кылган 19 кижини тутукан, Н. М. Уткин, А. К. Ооржак, В. Н. Каблуков, Ю. И. Важенин ышкаш транспортту эзирик башкарып чораан чолаачыларны өй-шаанда доктаадып, болуп болур турган айыыл-халапты баш удур долдурбайн барган.

Улуг-Хем районуун Кызыл-Даг суурга автобус доктаар черге чолаачы М. Б. Монгуштуң башкарып чорааны Шагаан-Арыг АТБ-зинге хамааржыр ПАЗ-3205 рейс автобузунуң мурнуку сонгазын даш-биле чара шапкан. Пассажирлерден кым-даа когараваан.

Кызыл-Мажалык суурнуң Октябрьская кудумчузунда ном магазинииниң чанында А 44-43 ТВ күрүне дугаарлыг ЗАЗ-968 автомашинаның чолаачызы чадаг-тергеге ушкажып алгаш чораан 11 харлыг Очур-оол Саая биле 10 харлыг Орлан Ондарны тавараан. Болуушкун болган черден чолаачы дезе берген. Ынчалза-даа баш бурукгаар истелгении түнелинде ук автомашина Самагалдай суурда чурттап турар В. С. Монгушка хамааржыр дээрзи тодараттынган.

Республикада улустарның хуу өнчүзүн оорлаар чоруктар уламчылавышаан. Чүгле эрткен хонуктар дургузунда 15 шак ындыг оорлаашкынар болган. Кызыл хоорайның чурттакчызы В. Д. Рудяктың гаражындан 62-48 ТВГ күрүне дугаарлыг «Москвич-412» автомашинаны оор алган. Ол ышкаш машинаның артык кезектерин база оорлаан. А машинаның бодун аэропорт девискээринден тып алган. База-ла найысылалдың чурттакчызы Кечил-оол кудумчузунда чурттап турар М. И. Филатовтуң бажыңының чанында тургузуп кааны 91-07 ТВЗ дугаарлыг ГАЗ-52 машинаны оорлап мунган. Истелге чорун турар.

Кызыл хоорайның чурттакчылары В. П. Чмыхтың ВАЗ-21063 машиназындан ортектиг эт-септи, документилерни, а В. А. Дубниковтуң ВАЗ-2101 машиназындан приемникти база машинаның мурнуку шилин оорлап аппарган.

Кызыл хоорайның автовокзалынга Эргі-Барлык суурнуң 16 харлыг чурттакчызы Чимит-оол Кара-Сал туттурган. Ол Е. Д. Монгуш дээр хамаатының карманындан акшалыг акша хавын уштуп чыткаш туттурган.

Самагалдай суурда райсиниуң төп эмнелгезинге мойнунче болгаш хөрзинче бижек-биле балыглаткан 41 харлыг Т. Ч. Болданны эккелген. Ону арагалаашкын үезинде үнген алгыш-кырыштың түнелинде ук суурнуң чурттакчызы Ч. С. Болдан шашкан деп каразып турар.

Июль 27

Сукпак суурнуң Интернациональная кудумчузунга бүрүткеттинмээн ТОЗ-16 боодан Кызыл хоорайның чурттакчызы, 19 харлыг М. Е. Охасов дээрзи оргазынче бооладып өлүрткен. «Херел» кооперативтиг ажылдакчызы 49 харлыг Н. А. Назаров туттурган.

Ол-ла хүн «Орбита» станциязының девискээринде Сельскохозяйственная кудумчузундан орус национальдыг, 50-55 хар үезинде эр кижиниң өлүг мочузу тывылган. Эттеп, соп өлүргениниң демдектери тывылбаан. Истелге чорун турар.

№ 3 ниитилелдің гаражындан эжик дээктерин үреп киргеш. А 82-46 ТВ дугаарлыг ИЖ-21251 автомашинаны оорлаан.

Хандагайты суурда төп район эмнелгезинге хөрек хозунче бижектеткен Саглы суурнуң 27 харлыг чурттакчызы Ш. Х. Ооржакты эккелген. «Кызыл Тук» совхозтуң малчыны М. С. Дамдын каразыттырып туттурган.

Тоора-Хем — Адыр-Кежиг оруктуң 2-ги километринге УАЗ-469 маркалыг билдинмес автомашина 35-00 ТВБ дугаарлыг «Урал» мотоциклди тавараан. Түнелинде башкарыкчы Н. Л.-Д. Колдуң өөнүң ишти К. С. Кол ол-ла черинге чок апарган. Болуушкун болган черден машина дезе берген. Чурттакчы чонну ук машинаны дилеп, тыварынга дуза кадарын дилеп тур бис.

Июль 28

Кежээкиниң 18 шак үезинде Кызыл партизаннар кудумчузундан хөрзөнче бижектеткен 23 харлыг О. Дажымай биле 30 харлыг А. Ооржакты эккелген. Аар кем-херек үүлгедиишкининге Кызыл-Мажалык суурнуң чурттакчызы, Ак-Довурак АТБ-линия чолаачызы 27 харлыг О. Ш. Саин-оол каразыттырып турар. Орлан Саин-оол ВАЗ-21063 машинаны мунуп алгаш, милиция ажылдакчыларындан дезерин оралдашкан. Ынчалза-даа милицияның сержантызы Омак Ондар ону сүрүп, табельдиг чепсекти ажыглап турган (машинаның дугуйларынче алып турган). Рабочая, Пушкин кудумчуларын белдиринге туткан. Кем-херек үүлгедиишкининге Кызыл-Мажалык суурнуң чурттакчызы, Ак-Довурак АТБ-линия чолаачызы 27 харлыг О. Ш. Саин-оол каразыттырып турар. Орлан Саин-оол ВАЗ-21063 машинаны мунуп алгаш, милиция ажылдакчыларындан дезерин оралдашкан. Ынчалза-даа милицияның сержантызы Омак Ондар ону сүрүп, табельдиг чепсекти ажыглап турган (машинаның дугуйларынче алып турган). Рабочая, Пушкин кудумчуларын белдиринге туткан. Кем-херек үүлгедиишкининиң чажыды үүде деп бодаар силер, кады чорааш билдиңер-ле ыйнаан. Оон келир үеде сорулгазы чүл, Светлана Балдановна?

— Бо фестивальга «Комсомольская правда» солундан журналистер келген. Олар бистен интервью алдылар. Смоленск область Белорус ССР-биле кызыгаарлаш. Ынчангаш оон күртелевидение ажылдакчылары кээп, фестивальды документалдыг фильм кылдыр тырттырган. «Челээшти» бойдус чурумалы чараш, хемниг черже чалап аппарган ойнадып, ырладып, документалдыг фильм үндүрер дээш база тырттырып алган.

«Челээштин» уран үүл удуртукчузу Анатолий Сат, кежигүннери Вадим Иргит, Родион Түлүш, Хүреш-оол Куулар, Каадыр Күжүгет. Олар шупту Чадаана хоорайның ангы-ангы будүрүлгелериниң ажылчыннары, чээрби хар иштинде аныяктар. Коллектив быжыг найыралдыг, бот-боттарын дыңнажыр, хүндүлежир. Чангыс күзелдиг, чогаадыкчы талантылыг. «Челээш» — аныяктарның ынак ансамбли. Оон сорулгазы, харыысалгазы улуг. Ол 1993 чылда база-ла Смоленск области-ла болур делегей фестивальына киржир эргени чаалап алгаш, тускай чалаткан. Ындыг болганда белеткелди бөгүнден эгелээри — кол сорулга.

Ынчангаш лауреат «Челээшке» чогаадыкчы улуг чедишкинни күзевишаан, чечектел-ле, челээштел-ле, «Челээш» деп йөрээн каал.

Интервьюну бистиң корреспондентивис Валентина САТ алган.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АВГУСТ 1
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 «Аян-чорукчулар клуву». 9.35 «Экии, хөгжүм!». 10.25 «Сөс» деп литературжу уран-чечен программага капсырылга. 12.05 А. Барыкиниң ырлары. 12.30 — 13.10 «Ye». 15.00 Владимир области Карабанов хоорайда пес будуреринин чанчылдары. 15.50 Уругларга фильм. «Кагбайн көр...» 2-ги сериязы. 17.00 Уруглар шагы. 18.00 «Ye». 18.30 Хөгжүм эртинези. С. Прокофьев. Концерт. 19.00 Чаагай сеткилдин оюннары. Хол бөмбүү. Эр кижилер. ССРЭ биле АКШ-тың шилиндек командалары. Сугже шуураары. 21.00 «Ye». 21.30 Чугула интервью. 21.40 «Козель графиня». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. (ГДР ТВ-зи). 23.10 «Кайгамчык Коста-Рика». Хроникалыг барымдаалыг фильм. 00.25—00.40 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Барымдаалыг фильмнер. 8.40 Уругларга фильм. «Чараа-чеченнер дайыны». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 9.50 Н. Рубцовтуң шулук чогаалы. 10.30 «Кадык болунар, доктор Сарчук». 11.15 — 12.20 «Мишин хирургтуң хүннери». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 17.35 РСФСР хоорайларының телестудиялары. «Органныг залда» (Омск). 18.00 «Ye». 18.30 «Ужуражыр черни ескертил болбас». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы.

КЫЗЫЛДАН

19.35 Уругларга фильм. 19.50 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.15 «Тыва черде». Үндүрүлгеде: «Улус депутадыныңындири». «Кижи болгаш хоойлу». Делегей байдалының дугайында беседа.

МОСКВАДАН

20.50 Концерт. 21.30 — 01.35 Чаагай сеткилдин оюннары. Хоккей. Канада биле Чехословакияның шилиндек командалары. Бокс. Бейсбол.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

19.35 «Юрмаладан Ялтаже». Аныяк ыраажыларының 5-ки Бүгү-эвилел конкурузу. 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 «Вертикаль». Барымдаалыг фильм. 20.45 —20.50 Коллаж.

КИНО

АВГУСТ 1-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Поющая раковина»** (Индия, 2 сериялыг) 10.00, 13.00, 16.00, 19.00. **Видеозалга:** **«Белое солнце пустыни»** 9.30, 11.30, 13.30, **«Ложная клятва»** (2 сериялыг) 15.30, 18.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Аленький цветочек»** 9.20, 12.20, **«Юнга со шхуны «Колумб»** 11.00, 14.00, **«Короткий фильм о любви»** 15.40, 17.30, 19.30 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Большой»** 13.40, 17.40, **«Преступление Антуана»** 15.40, 19.40 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: **«Если бы»** (2 сериялыг) 14.30, 17.00, 19.30 шактарда.

«ЛЕТНИЙ»: **«Большая прогулка»** (Франция, 2 сериялыг) 14.00, 16.30, 19.00 шактарда.

ЧАРЛААЛДАР БЮРОЗУ

«Тыва турист» деп туристчи-экскурсия будүрүлге каттыжыышкыны дараазында маршруттарга туристчи путёвкаларны саналдап турар:

Фрунзе хоорайга август 12-ден 17-ге чедир, путёвка өртээ 214 рубль; Каунас — Минск хоорайларга август 27-ден сентябрь 3-ке чедир, путёвка өртээ 355 рубль; Трускавец — сентябрь 3-тен 22-ге чедир, путёвка өртээ 450 рубль; Вильнюс — сентябрь 4-тен 8-ке чедир, путёвка өртээ 334 рубль; Бендеры — сентябрь 6-дан 16-га чедир, путёвка өртээ 343 рубль; Алма-Ата — сентябрь 9-тан 13-ке чедир, путёвка өртээ 205 рубль; Калининград — Минск хоорайларга сентябрь 15-тен 22-ге чедир, путёвка өртээ 247 рубль; Каунас — Минск — сентябрь 10-дан 17-ге чедир, путёвка өртээ 355 рубль; Таллинн — сентябрь 21-ден 25-ке чедир, путёвка өртээ 328 рубль; Бухара — сентябрь 22-ден 26-га чедир, путёвка өртээ 243 рубль; Фрунзе — сентябрь 23-тен 28-ке чедир, путёвка өртээ 214 рубль; Севастополь — сентябрь 28-тен октябрь 8-ке чедир, путёвка өртээ 383 рубль.

Аъш-чем, чурттаар черинин, экскурсия хандырылгазының, самолет-биле баарының, дедир келириниң чарыгалдары путёвка өртээнге кирип турар.

Тайылбырны дараазында адрести өзугаар ал болур: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, бажың № 1, «Мөңгүлек» аалчылар бажыңы, 2-ги каът, телефону 3-12-81.

Тываның кодээ ажылагый техникуму ортумак гкола доосканнарны хүндүскү өөредилгеге ийиги курузунга дараазында тускай эртемнер аайы-биле хүлээп алырын чарлап турар: кодээ ажыл-агый продукциязын бүдүрерин организастаары болгаш технологиязы, ветеринария, кодээ ажыл-агыйны механизастаары.

Киреринге үзээнинер дараазында эртемнерге киреринин шылгалдаларын дужаар: литература (чогаадыг), математика (аас-биле). Техникум директорунуң адынга киргеп билдиришкинге дараазында документилерни кожар: бышкан билиниг аттестады (документиниң бөду), совхозтан өөредип чоруткан бижик, № 086/У маңык өзугаар эмчи шынылгазы, характеристика, чурттап болгаш ажылдап турар черлеринден шынылга, кушажыл дептериннен ушта бижилге, 3х4 см хемчээлдиг алды фото-чуруктары.

Киреринин шылгалдаларын август 1-ден 15-ке чедир чорудар.

Техникумуң адреси: Кызыл хоорай, 667001, Найырал кудумчузу, бажың № 1 «а», телефону 3-25-53.

Редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-93. Киллистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82; 3-36-25; идеология — 3-34-57; ◆ совет тургузуг — 3-34-98; 3-41-23; ◆ үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; ◆ агроулетпүр — 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа киллизи — 3-39-03; 3-34-39; ◆ очулга — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11 ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41; ◆ солун келбейн баргада — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41;

Чылда 300 катап үвер
Хемчээлв 2 парлалга амазы
Тиражы 28000 экз

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1

Чагыг № 459. ТС—00670